

คำนำเกียรติยศ

“**มาตุภูมิ**” กับ “**ชาติภูมิ**” ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กับ ประวัติศาสตร์แห่งชาติ

รองศาสตราจารย์ ศรัศักร วัลลิโภดม

รากเหง้าของความแตกแยก และบ่อเกิดความไม่เข้าใจ
กันเองของคนในชาติทุกวันนี้ คือการพัฒนาเศรษฐกิจการเมือง
ของรัฐบาลตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เพราะเป็นการ
พัฒนาที่ขาดมิติของเวลาในอดีต

อดีตคือที่มาของประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นของคู่กันกับความ
เป็นมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกที่เป็นสัตว์สังคมต้องอยู่
รวมกันเป็นกลุ่มเพื่อความอยู่รอด

แต่การพัฒนาประเทศที่เน้นแต่เศรษฐกิจทุนนิยมเสรีแบบ
ตะวันตกอย่างถาวรๆ ได้ทำให้มนุษย์ในดินแดนประเทศไทยมี
สำนึกเป็นปัจเจก ซึ่งเทียบได้กับการเป็นสัตว์เศรษฐกิจประเภท
หนึ่ง

มนุษย์โดยธรรมชาติต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม (social group)
กลุ่มเล็กที่สุดคือครอบครัวและเครือญาติ(ครัวเรือน) ถัดมาเป็น

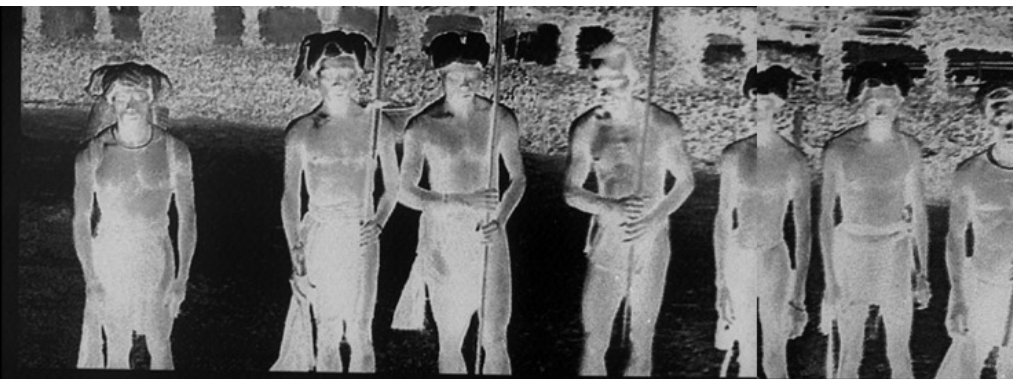

ชุมชนที่แสดงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นรูปธรรม (social reality) ได้แก่ชุมชนบ้าน เนื้อชุมชนบ้านขึ้นไปเป็นชุมชนทางจินตนาการ (imagined community) ใช้พื้นที่หรือแผ่นดินอันมีคณอยู่ร่วมกันบูรณาการให้เกิดสำนึกร่วม

ชุมชนทางจินตนาการ หรือชุมชนสมมติที่เกิดขึ้นในพื้นที่สองระดับ คือพื้นที่อันเป็นแผ่นดินเกิด หรือ**มาตุภูมิ** กับพื้นที่อันเป็นประเทศชาติ หรือ**ชาติภูมิ**

การเกิดชุมชนสมมติทั้ง 2 ระดับนี้ใช้มิติของเวลาหรือประวัติศาสตร์ เป็นสิ่งเชื่อมโยงให้เกิดสำนึกของการเป็นพวกพ้องเดียวกัน เพราะฉะนั้นประวัติศาสตร์จึงมี 2 ระดับ คือระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือประวัติศาสตร์สังคม ที่แสดงให้เห็นความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่นเดียวกัน ที่อาจมีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ก็ได้ แต่เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่เดียวกันตั้งแต่ 2-3 ชั่วคนสืบลงไป ก็จะเกิดสำนึกร่วมขึ้นเป็นคนในท้องถิ่นเดียวกัน มีจารีต ขนบ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และกติกาในทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมกัน โดยมี

ลายเส้นคัดลอกจากหน้ากลองมโหระทึก ราว 3,000 ปีมาแล้ว พบที่เวียดนาม

พื้นฐานทางความเชื่อและศีลธรรมเดียวกัน เช่น

ท้องถิ่นตงศรีมหาโพธิ์ ในอำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี มีความเป็นมาทางชาติพันธุ์ต่างกัน คือมีทั้งมอญ เขมร ลาว เจ๊ก ฯลฯ แต่มีสำนึกความเป็นคนศรีมหาโพธิ์หรือศรีมโหสถ ร่วมกัน

ประวัติศาสตร์แห่งชาติ คือประวัติศาสตร์สังคม ที่แสดงให้เห็นความเป็นมาของผู้คนในประเทศเดียวกัน

เหนือระดับท้องถิ่นอันหลากหลายก็เป็นพื้นที่หรือแผ่นดินที่เป็นประเทศชาติ เช่น ดินแดนประเทศไทยเรียกว่าสยามประเทศ มีประวัติศาสตร์การเมืองและเศรษฐกิจที่ยืดโยงผู้คนในระดับท้องถิ่นที่หลากหลายให้รวมเป็นพวกเดียวกัน เช่น มีภาษากลางร่วมกัน มีระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมเดียวกัน มีสถาบันพระมหากษัตริย์และการปกครองร่วมกัน เป็นต้น

ทั้งหมดนี้หล่อหลอมและผลักดันให้คนในดินแดนสยามสมมติชื่อเรียกตนเองอย่างรวมๆว่า**คนไทย** เริ่มมีหลักฐานตั้งแต่

สมัยอยุธยา ฉะนั้น คนไทยเป็นเชื้อรวมของคนในระดับชาติภูมิ

ประวัติศาสตร์ชาติภูมิ กลายเป็นประวัติศาสตร์วีรชาติ หรือประวัติศาสตร์แห่งชาติ ที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ลงมา ต่อมาได้เชื่อมกับประวัติศาสตร์อาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก จนทำให้เกิดประวัติศาสตร์เชื้อชาตินิยม (race) ตั้งแต่สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นต้นมา

การมองคนไทยในลักษณะของความเป็นเลิศทางกรรมพันธุ์ ได้ทำลายความเป็นคนไทยที่เป็นชื่อสมมติท่ามกลางความหลากหลายของชาติพันธุ์ต่างๆในประเทศไทยให้หมดไป จึงเป็นช่องทางให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์ใช้อ้างอิงเพื่อความชอบธรรมในการปกครองแล้วใช้ทำลายความสัมพันธ์ของคน ทั้งคนภายในประเทศไทยและคนภายนอกคือประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ลาว เขมร เวียดนาม และมลายู สืบมาจนทุกวันนี้

เพราะถ้ามองจากประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแล้ว คนที่อยู่ในประเทศไทยปัจจุบันแยกไม่ออกจากบรรดาชาติพันธุ์ของผู้คนต่างๆในประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ลาว เขมร เวียดนาม พม่า และมาเลเซีย ฯลฯ

กลุ่มชาติพันธุ์พื้นเมืองดั้งเดิมในเวียดนามที่ถูกเรียกว่า “ม้อย” แปลว่ามีภาพนี้เป็นแถวรับเสด็จรัชกาลที่ 7 เสด็จเวียดนาม เมื่อ พ.ศ. 2473

ข้อเสนอเชิงเขป “ซ่อม”ฉบับเก่า “สร้าง”ฉบับใหม่ | 5

ประวัติศาสตร์แห่งชาติ

ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์

ประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทย ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นเรื่องเล่าร่วมกันของความเป็นมาของคนไทยทุกคน ในฐานะที่เป็นพลเมืองของชาติเดียวกัน

ความทรงจำร่วมกันที่สร้างขึ้นใหม่นี้ สามารถเข้าไปแทนที่ความทรงจำของคนกลุ่มต่างๆ ซึ่งกลายเป็นพลเมืองของชาติไทยได้ระดับหนึ่ง แต่ไม่ใช่ทุกกลุ่ม มีพลเมืองของชาติไทยที่ไม่รู้สึกในอดีตของตนคือเรื่องเล่าประจำชาติสำนวนนี้ เช่น ประชาชนเชื้อสายมลายูในภาคใต้ ประชาชนบนที่สูงอีกหลายกลุ่มก็คงไม่สะดวกที่จะสำนึกได้ว่าตนคือลูกหลานของทหารในกองทัพพระนเรศวร

สัก 50-100 ปีมาแล้ว คนอีสานอีกกลุ่มใหญ่ก็ไม่ได้มีความทรงจำเกี่ยวกับอดีตของตนเองในสำนวนนี้เช่นกัน

แม้ว่ารัฐชาติไทยจะประสบความสำเร็จด้วยการใช้เครื่องมือทั้งในแง่บังคับและในแง่ชี้ชวน จนทำให้ประชาชนนอกภาคกลางส่วน

ใหญ่สามารถผนวกเอา“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของอัตลักษณ์ความเป็นไทยของตน แต่ก็ได้หมายความว่าไม่มีปัญหาความไม่ลงรอยของระหว่างเรื่องเล่าเกี่ยวกับความเป็นมาของตนเองเท่าที่สืบทอดกันตามจารีตกับ“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”

คนเหนือจะทรงจำครุบาทูศรีวิชัยอย่างไร จึงจะสอดคล้องกับการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ของกรุงเทพฯ โดยยังรักษาความเลื่อมใสศรัทธาอย่างสูงทั้งต่อครุบาทูศรีวิชัยและการปฏิรูปใหญ่ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำในคริสต์ศตวรรษที่ 19

แม้แต่เนื้อเพลง“ลาวแพน”สำนวนที่เชื่อกันว่าใกล้เคียงกับสำนวนเดิม ซึ่งบรรยายถึงความทุกข์ลำเค็ญของชาวลาที่ถูกกวาดต้อนลงมาเป็นแรงงานในภาคกลาง หลังการล้มล้างอำนาจของเจ้าอนุวงศ์ ยังไม่ค่อยยินดีให้เผยแพร่กันนัก

อดีตในสำนวน“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”ไม่สามารถกลืนเอาข้อเท็จจริงจำนวนมากที่ไม่ลงรอยลงรอย จำเป็นต้องสร้างกระบวนการตีแผ่แห่งชาติขึ้น เพื่อให้ข้อเท็จจริงเหล่านั้นหายไป ในบางครั้งถึงกับต้อง“ปิด”เอกสาร, หรือทำให้เชื่อกันว่าการเปิดเผยข้อมูลเหล่านั้นบางเรื่องอาจเป็นสิ่งผิดกฎหมาย

ด้วยเหตุดังนี้ ข้อมูลที่ถูกกลบเหล่านี้จึงอาจถูกใช้ในทางกลับกันคือเพื่อล้มล้างความน่าเชื่อถือของ“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”สำนวนเดิมอย่างไม่มีชั้นดี ทั้ๆ ที่ในหลายส่วนของ“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”สำนวนนี้ก็เกิดขึ้นจากการทำงานอย่างสุขุมรอบคอบของนักประวัติศาสตร์ทั้งไทยและเทศ

ยังมีปัญหาของ“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”ในอีกแง่หนึ่ง ซึ่งที่จริงแล้วสัมพันธ์กับความบิดเบือนของประวัติศาสตร์สำนวนนี้อยู่มาก นั่นก็คือรากฐานของเนื้อหา“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”สำนวนนี้เกิดขึ้น

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม (ประมาณ พ.ศ. 2436-2475)

พระนิพนธ์ชิ้นสำคัญๆ ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งให้เนื้อหาหลักของ“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” เขียนขึ้นในรัชกาลที่ 6 หมายความว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามได้พัฒนาถึงจุดสุดยอดแล้ว มีสำนึกในหมู่ชนชั้นนำของระบอบว่าต้องเร่งสร้างสำนึกชาตินิยมที่ไม่เป็นศัตรูกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ส่วนหนึ่งก็เพื่อตอบโต้คนชั้นกลางจำนวนน้อยในเมืองซึ่งสร้างสำนึกชาตินิยมขึ้นจากชาตินิยมจีน อันนำไปสู่การสถาปนาระบอบปกครองที่ปราศจากสถาบันจักรพรรดิขึ้นในจีน

รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม อาศัยอุดมการณ์ของรัฐราชสมบัติอยุธยาเป็นรากฐานสำคัญอย่างหนึ่ง ฉะนั้น“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”จึงพยายามใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในรัฐราชสมบัติ โดยเฉพาะในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ เป็นแกนกลางของคำอธิบายอดีตของ“ชาติ” เพราะสอดคล้องกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่กำลังสร้าง“ชาติ”ขึ้นมาให้แก่คนไทย

ในแง่นี้ “ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”สำนวนนี้ในตัวของมันเอง จึงมีปัญหาในการให้ความทรงจำร่วมกันของสังคมประชาธิปไตย แม้แต่จะอธิบายอดีตใกล้ตัว เช่น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ไปจนถึงกำเนิดแนวคิดประชาธิปไตยในประเทศไทย ก็ยังไม่อาจทำได้อย่างรอบด้าน

นักประวัติศาสตร์ไทยชาวตะวันตกท่านหนึ่ง เคยตั้งข้อสังเกตว่าการที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ไม่ได้ทรงพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5 จนจบนั้น เป็นเพราะกรอบโครงสร้างสำหรับการอธิบายอดีตด้วยแนวของพระราชพงศาวดาร (ซึ่งที่จริงคือแนวของ“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” นั่นเอง) นั้น ไม่อาจอธิบายความ

เปลี่ยนแปลงอย่างกว้างใหญ่ไพศาลที่เกิดขึ้นในยุคนั้นได้ หากคำอธิบายนี้เป็นจริงก็อาจใช้ได้กับการที่หลักสูตรประวัติศาสตร์ของกระทรวงศึกษาธิการ แทบจะไม่มีเนื้อหาอะไรเลยหลังการปฏิวัติ 2475

ทั้งนี้ยังไม่พูดถึงสำนักอัตลักษณ์ของประชาชนซึ่งต้องเผชิญปัญหาของโลกปัจจุบัน และต้องมองหาทางออกในแนวทางประชาธิปไตย อันเป็นอีกส่วนหนึ่งที่มีนัยยะสำคัญมากขึ้นในอัตลักษณ์ความเป็นไทยของคนปัจจุบัน

แม้ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ชนชั้นนำในสมัยนั้นบางคนก็มองเห็นปัญหาบางประการในประวัติศาสตร์สำนวนนี้ ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงชี้ว่าประวัติศาสตร์ที่เขียนกันในสมัยนั้นไม่รวมประวัติศาสตร์สมัยก่อนอยุธยา ซึ่งมีมาอย่างยาวนานก่อน พ.ศ. 1893 เป็นต้น

แห่ง“ชาติ”ที่ไม่ลงตัว

อันที่จริง ประวัติศาสตร์สำนวนนี้คือประวัติศาสตร์ของภาคกลาง หรือของราชอาณาจักรที่มีศูนย์กลางอยู่ในภาคกลางนั่นเอง ด้วยเหตุตั้งนั้นจึงขาดความสืบเนื่องกับอดีตที่เกิดในภาคเหนือ, อีสาน, และรัฐมลายู ยังไม่พูดถึงกลุ่มชนบนที่สูงซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปมาหลายศตวรรษแล้ว (จากร่องรอยของเครื่องถ้วยที่พบแถบกำแพงเพชร) และกลุ่มชนที่อาจตั้งภูมิลำเนาในราวป่า และรักษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนสืบมา (เช่น กะเหรี่ยง) และยังไม่พูดถึงชุมชนคนต่างชาติต่างภาษาที่อพยพเข้ามาตั้งภูมิลำเนาหรือถูกกวาดต้อนเข้ามาอีกจำนวนมาก

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือส่วนใหญ่ของพลเมืองชาติไทยปัจจุบันไม่มีตำแหน่งแหล่งที่ของตนใน“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”สำนวนนี้

ช่องโหว่ที่ทำให้“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”สำนวนนี้ไม่ลงตัวดังกล่าว ในภายหลังมีความพยายามจะทดแทนด้วยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แต่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็มีปัญหาตรงที่หลายครั้งด้วยกันเป็นการศึกษาที่อาศัยกรอบโครงของ“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” ทำให้เรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นเพียงความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นกับราชธานี (ดังเช่นพงศาวดารท้องถิ่นส่วนใหญ่ซึ่งเขียนกันขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์)

ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีความสำคัญอย่างปฏิเสธไม่ได้ แต่ท้องถิ่นไม่ได้เป็นฝ่ายรับ (passive) เพียงอย่างเดียว ในความเป็นจริงท้องถิ่นเป็นหน่วยการเมืองที่เลือกการกระทำที่มองผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้งต่างหาก อีกทั้งมีโครงสร้างอำนาจและโครงสร้างสังคมภายในที่เป็นอิสระจากการกำกับของราชธานี แต่การมองท้องถิ่น

อย่างเป็นอิสระเช่นนี้ ซึ่งเริ่มกระทำกันมากขึ้นในระยะหลัง กลับก่อให้เกิดความวิตกกังวล แก่ฝ่ายความมั่นคงของรัฐและนักวิชาการอนุรักษ์นิยม เกรงกันว่าจะทำให้เกิดความแตกแยกในชาติ

ความอ่อนไหว (over-sensitivity) ต่อการศึกษากประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังที่กล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นอย่างดีถึงความเปราะบางของ “ชาติ” ไทย ซึ่งตั้งอยู่บน “ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” ที่สร้างขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายเพียงการอ้างอำนาจของกลุ่มชนชั้นนำตามจารีตกลุ่มเล็กๆ ของรัฐราชสมบัตินี้ในรัฐซึ่งได้กลายเป็น “ชาติ” ไปแล้ว

หมายถึง ชาตินัพนธ์ หรือ ดินแดน

ยังมีปัญหาอีกอย่างหนึ่ง คือ “ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” ไทย หมายถึงอดีตของชาตินัพนธ์ไท-ไต หรืออดีตของดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันกันแน่

สองเรื่องนี้แตกต่างกันอย่างมาก เพราะ “คนไทย” ที่เป็นพลเมืองของชาติไทยในปัจจุบันจำนวนมาก ไม่ได้สังกัดอยู่ในกลุ่มชาตินัพนธ์ไท-ไตมาก่อน แม้จะพูดถึงวัฒนธรรม “ไทย” ปัจจุบัน ก็น่าสงสัยอย่างยิ่งว่ามีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของกลุ่มชาตินัพนธ์ไท-ไตไม่สู้มากนัก หากไม่นับภาษาแล้ว หลายสิ่งหลายอย่างที่เห็นว่าวัฒนธรรมไทยและไท-ไตตรงกันในปัจจุบัน ล้วนเป็นมรดกร่วมของประชาชนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่จำกัดว่าเป็นชาตินัพนธ์ใด ในขณะที่ส่วนใหญ่ของวัฒนธรรม “ไทย” ปัจจุบันล้วนสืบทอดมาจากวัฒนธรรมของกลุ่มชาตินัพนธ์อื่นที่ไม่ใช่ไท-ไตทั้งสิ้น แต่ “ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” กลับให้ความสนใจเรื่องราวของกลุ่มชาตินัพนธ์อื่นที่เป็นผู้ให้กำเนิดวัฒนธรรม “ไทย” ไม่สู้มากนัก

ดูเหมือนสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จะได้ทรงเห็นปัญหานี้เหมือนกัน และทรงแก้ปัญหาโดยการประนีประนอม เอาทั้งสองอย่างไว้ด้วยกัน ดังจะเห็นได้จากพระนิพนธ์แสดงบรรยายพงสาวดารสยาม ทำให้ประวัติของกลุ่มชาตินัพนธ์ไทย (ไม่ว่าจะมีหลักฐานรับรองอย่างน่าเชื่อถือหรือไม่) แยกไม่ออกจาก “ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” มาตั้งแต่ต้น

หนังสือหลักไทยซึ่งได้รับรางวัลชมเชยในการประกวดหนังสือประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 7 น่าจะเป็นหนังสือภาษาไทยเล่มแรกที่น่าเอาประวัติของชาตินัพนธ์ไท-ไต มาเป็นส่วนสำคัญของประวัติ

ศาสตร์ไทย และทำให้ชาติพันธุ์ไท-ไตกลายเป็นคุณสมบัติที่เป็นแก่นสาร อันไม่แปรเปลี่ยนของซึ่งส่งทอดต่อมายังราชอาณาจักรต่างๆ ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาภายหลัง

น่าประหลาดที่การปฏิวัติ 2475 อันเป็นการปฏิวัติประชาชาติ (อย่างน้อยโดยทฤษฎี) กลับไม่เป็นผลให้มีการสร้างอดีตของประชาชาติขึ้นมาใหม่แทนมรดกที่ได้รับมาจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แม้แต่หนังสือพระราชพงศาวดารก็ยังถูกใช้เป็นแบบเรียนประวัติศาสตร์ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมสืบมาอีกหลายปี และถึงแม้มีการเขียนตำราเรียนประวัติศาสตร์กันขึ้นในสมัยหลัง ก็ยังคงอาศัยการวิเคราะห์ อย่างที่นักประวัติศาสตร์สมัยสมบูรณาญาสิทธิได้ทำมาโดยไม่เปลี่ยนแปลง

ประชาชาติ เกิดขึ้นจากการรวมกันของคนหลากหลายกลุ่ม ฉะนั้นประชาชาติต้องมีลักษณะรวบรวม (inclusive) กล่าวคือ สามารถดึงเอาความหลากหลายทางชาติพันธุ์, วัฒนธรรม, ศาสนา, ความคิดทางการเมือง, ฯลฯ ไว้รวมกันได้ แต่“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”สำนวนที่เรามีอยู่ในปัจจุบันกลับมีลักษณะกีดกัน (exclusive) คือกันเอาคนกลุ่มต่างๆ ออกจากความทรงจำร่วมกันของคนในชาติ คนส่วนใหญ่ในชาติไม่มีที่ยืนในประวัติศาสตร์ ข้ำความทรงจำที่สร้างขึ้นในนามของ“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”ยังอาจทำลายหรือเหยียดอัตลักษณ์ของคนบางกลุ่มให้ด้วยเกียรติภูมิอีกด้วย

ประวัติศาสตร์ “กีดกัน” ประชาชาติ

ในด้านเนื้อหา ประวัติศาสตร์สำนวนนี้กีดกันคนออกไป โดยละทิ้งเรื่องราวที่มีความสำคัญดังต่อไปนี้

ก. อาณาบริเวณและผู้คนก่อนที่ภาษาไทยจะเป็นภาษาทางการของรัฐ คือในพุทธศตวรรษที่ 18 แทบไม่มีส่วนอยู่ในประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทยเลย ทั้งๆที่วัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในอาณาบริเวณเหล่านี้ มีผลต่อรัฐและสังคมที่เกิดขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ 18 อย่างยิ่ง นอกจากนี้ผู้คนซึ่งอาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนี้ย่อมประกอบขึ้นเป็นประชากรของราชอาณาจักรต่างๆ ซึ่งภายหลังถูกรวมอยู่ในชาติไทยในเวลาต่อมาโดยไม่ต้องสงสัย

นอกจากนี้ ผู้คนในอาณาบริเวณดังกล่าว มีความสัมพันธ์ทางสังคม, เศรษฐกิจ, การเมือง และวัฒนธรรม กับประชาชนนอกประเทศไทยปัจจุบันอย่างแยกออกจากกันในทางประวัติศาสตร์ไม่ได้ นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์สืบมา

การพูดถึงอดีตของชาติไทยโดยไม่กล่าวถึงความสัมพันธ์ดังกล่าว ก็เท่ากับละเลยมรดกของชาติซึ่งสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับอารยธรรมของมอญ, เขมร, ชาว-มลายู, คนบนพื้นที่สูง (ซึ่งหลักฐานภาคกลางเรียกว่าละว้า, ภาคเหนือเรียกว่ามัลลขุบ่าง ลัวะบ่าง) ฯลฯ ทั้งนี้ยังไม่ได้พูดถึงประชาชนต่างชาติต่างภาษาที่อพยพหรือเดินทางมาทางทะเล นับตั้งแต่อินเดีย, จีน, อาหรับ-เปอร์เซีย, ญี่ปุ่น, ยุโรป และอเมริกา ซึ่งล้วนมีบทบาททางประวัติศาสตร์อย่างสำคัญ และมีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ของชาติไทยอย่างปฏิเสธไม่ได้

ข. ชาติไทยนั้นประกอบขึ้นด้วยชาติพันธุ์อันหลากหลาย แต่ด้วยเหตุผลที่กล่าวข้างต้น ความหลากหลายนี้ถูกละทิ้งไปใน “ประวัติ

ศาสตร์แห่งชาติ”สำนวนปัจจุบันโดยสิ้นเชิง กลุ่มชาติพันธุ์เดียวที่สามารถแหวกพื้นที่ของตนลงใน“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”ได้สำเร็จในระยะหลังคือจีน ซึ่งลูกหลานของเขาประกอบกันขึ้นเป็นคนชั้นกลางในสังคมการเมืองไทยปัจจุบัน เปิดโอกาสให้ประชาชนเชื้อสายจีนในประเทศไทยสร้างอัตลักษณ์ที่มีฐานอยู่ในอดีตของชาติไทยได้ไม่จำเป็นต้องใช้อดีตของจีนเป็นฐานอัตลักษณ์ของตนเอง

แต่เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นแล้ว อัตลักษณ์ที่ตัวยึดถืออยู่กลับเป็นความแปลกแยกในสังคมและประวัติศาสตร์ หากจะพยายามหาพื้นที่ใน“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”ไทยที่เป็นของตนขึ้น ก็มีแต่บทบาทของการเข้ามาพึ่ง“พระบรมโพธิสมภาร” ด้วยเหตุใดในศักราชอะไร และถูกเกณฑ์เข้าสู่สงครามของพระมหากษัตริย์ไทยในครั้งใดบ้างเท่านั้น

กรณีของกลุ่มชาติพันธุ์มลายูในภาคใต้เป็นกรณีที่เห็นได้ชัด เพราะอัตลักษณ์ของชาวมลายูในปัจจุบันล้วนตั้งอยู่บนฐานของอดีตที่อยู่นอก“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”ไทยทั้งสิ้น คำปลุกใจชาตินิยมให้รำลึกถึงบรรพบุรุษที่ได้สละเลือดเนื้อปกป้องผืนแผ่นดินเป็นมรดกมาถึงปัจจุบัน หากประสบความสำเร็จ คงทำให้คนมลายูและคนไทยคิดถึงบรรพบุรุษผู้เสียสละคนละฝ่ายของคุณค่าความขัดแย้ง หากคำปลุกใจนี้ทำให้ฮึกเหิมก็ยิ่งทำให้ทั้งสองฝ่ายกระทำความรุนแรงแก่กันและกันมากขึ้น

๑๓. เพราะประวัติศาสตร์สำนวนนี้นำเอาพระราชอำนาจของรัฐราชสมบัตินมาเป็นแกนกลาง จึงไม่มีสมรรถนะที่จะอธิบายความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ซึ่งเกิดในสังคมไทยถึงระดับกระบวนการความเปลี่ยนแปลงได้ เพราะต้องยกสาเหตุของความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดให้แก่การตัดสินใจพระทัยของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ทำให้ความ

เปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ในประวัติศาสตร์ถูกพิจารณาอย่างผิวเผินและตื้นเขินไปหมด

อันที่จริงไม่แต่เฉพาะบทบาทในประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เท่านั้นที่หายไป แม้แต่กลุ่มทางสังคมเองก็ไม่มีพื้นที่สำหรับการพิจารณาศึกษาอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มขุนนาง, พ่อค้า, พระสงฆ์, ผู้นำท้องถิ่นระดับต่างๆ, ช่างและศิลปิน, ฯลฯ ล้วนมีบทบาทในประวัติศาสตร์อยู่ภายใต้ฉายาของราชบัลลังก์ ในขณะที่ราชบัลลังก์เองก็ลอยพันออกไปจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับส่วนอื่นๆ ทั้งหมด

ฉะนั้น เมื่อความเป็น“ชาติ”เริ่มก่อตัวขึ้นในสังคม รัฐบาลาธิราชกลายเป็นรัฐราชสมบัติที่รวมศูนย์ บทบาทของคนกลุ่มต่างๆ ซึ่งไม่อาจผนวกไว้ภายใต้ฉายาของราชบัลลังก์ได้ยังมีมากขึ้น ประวัติศาสตร์จำนวนนี้จึงหมดสมรรถนะที่จะอธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้กลายเป็นเรื่องการสร้างสาธารณูปโภคและรัฐทันสมัย (Modern state) ของพระมหากษัตริย์ และดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่าประวัติศาสตร์ต้องยุติลงหลังจากนั้น เพราะเครื่องมือการวิเคราะห์ที่จะใช้อธิบายอดีต ไม่สามารถใช้ในการทำความเข้าใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นใน“ชาติ”ซึ่งเพิ่งถือกำเนิดขึ้นได้

การที่กระทรวงศึกษาไม่สามารถผนวกเอาการปฏิวัติในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 ไว้ในหลักสูตรชั้นมัธยมมากกว่าเหตุการณ์ ไม่ใช่เพราะหลักฐานเกี่ยวกับกรณีนี้ยังไม่กระจ่างทั้งหมด หรือหลีกเลี่ยงเนื้อความที่จะทำให้เกิดความแตกแยกในสังคม แต่เป็นเพราะกลไกหรือเครื่องมือวิเคราะห์ที่ใช้ในหลักสูตรประวัติศาสตร์ ไม่มีช่องที่จะให้ความหมายแก่การปฏิวัติครั้งนี้ได้ หากพยายามจะให้ความหมายมากกว่าเหตุการณ์หนึ่งซึ่งได้เกิดขึ้นในอดีต ก็จำเป็นต้องรื้อการ

วิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ที่ใช้ในหลักสูตรออกให้หมด ซึ่งจะทำให้พระราชอำนาจของรัฐบาลสมบัติไม่อาจเป็นแกนกลางของ“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”ได้ต่อไป

๖. “ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”สำนวนนี้ ละเลยบริบททางประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปทั้งหมด ประหนึ่งว่าประเทศไทยตั้งอยู่ลอยๆ พ้นออกไปจากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ของโลก

นอกจากความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างรัฐต่างๆ ในหลายด้านมากกว่าสงครามแล้ว ในความเป็นจริงราชอาณาจักรต่างๆที่เคยเกิดขึ้นในประเทศไทย ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของกระแสความเปลี่ยนแปลงและปัจจัยที่ครอบงำอาณาบริเวณกว้างขวางในภูมิภาค

เราไม่อาจพูดถึงสถานะทางการค้าของอยุธยา, บัตตानी, เชียงใหม่ ฯลฯ โดยไม่พิจารณาถึงรูปลักษณะ (pattern) ทางการค้าของโลก ซึ่งส่วนหนึ่งรวมเอาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้ด้วยได้

เราไม่อาจเข้าใจความขัดแย้งระหว่างอยุธยาและหงสาวดีได้ ถ้าไม่พิจารณาผลประโยชน์ทางการค้าระหว่างประเทศ หรือในพุทธศตวรรษที่ 24 บนภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เกิดมหาอำนาจใหญ่ขึ้นในสามลุ่มน้ำใหญ่ คือเว้, บางกอก และอังวะ โอกาสที่จะปะทะกันในรัฐซึ่งไม่มีพรมแดนชัดเจนจึงเกิดขึ้นได้ง่าย

มหาอำนาจที่อยู่ใกล้เคียง เช่น บางกอกย่อมคุกคามความมั่นคงของราชอาณาจักรอังวะซึ่งมีความเปราะบางภายในอยู่แล้ว ในขณะที่การแข่งขันอิทธิพลในรัฐเล็กๆของลุ่มน้ำโขง ระหว่างบางกอกและเว้ ย่อมให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการทหารแก่ทั้งสองฝ่ายเป็นธรรมดา

ฉะนั้นแม้แต่การสงครามซึ่งเป็นเนื้อหาหลักของ “ประวัติศาสตร์

แห่งชาติ” ก็อาจเป็นที่เข้าใจได้จากการมองบริบททางประวัติศาสตร์ของภูมิภาค มากกว่าการมองประเทศไทยลอยออกมาโดดๆ และเข้าใจการสงครามของอยุธยาหรือบางกอกกับเพื่อนบ้านประหนึ่งการต่อสู้ระหว่างนักบุญและปีศาจร้ายเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป แม้ว่าความเป็นชาติของไทยในปัจจุบันเป็นสิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ แต่ตราบเท่าถึงวันนี้เราไม่มี“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”ที่แท้จริง ที่มีอยู่เป็นเพียงประวัติศาสตร์ของรัฐบาลสมบัตินิคมหน้าเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งสามารถช่วงชิงการนำเหนือรัฐบาลสมบัตินี่ๆ ได้อย่างเด็ดขาดในพุทธศตวรรษที่ 24 เท่านั้น

การที่ขาด“ประวัติศาสตร์แห่งชาติ”ที่แท้จริง ซึ่งจะสามารถเปิดพื้นที่ให้แก่คนทุกกลุ่มในชาติได้มีตำแหน่งแหล่งที่ของตนในความทรงจำร่วมกันนั้น ก่อให้เกิดปัญหาแก่ชาติในปัจจุบันอยู่มาก ทั้งในทางการเมืองของระบอบประชาธิปไตย, ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ, แนวทางการพัฒนา ฯลฯ

ข้อเสนอสังเขปประวัติศาสตร์แห่งชาติ

ด้วยเหตุผลที่กล่าวข้างต้น ประวัติศาสตร์แห่งชาติที่เหมาะสมสำหรับชาติไทยที่แท้จริง จึงเป็นเรื่องจำเป็นที่นักวิชาการต้องร่วมมือกันสร้างขึ้นให้ตรงกับความจริงตามหลักฐาน ซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สันติสุขและความเป็นเจ้าของชาติร่วมกันของประชาชนทุกฝ่าย

ในที่นี้จะเสนอสังเขปประวัติศาสตร์ที่ก้าวให้พ้นจากข้อกีดกันและการละเลยต่างๆ ดังที่กล่าวข้างต้น แต่ก็ล้าหนักอย่างดีว่าเป็นข้อเสนอเบื้องต้นซึ่งต้องมีการปรับปรุงแก้ไขกันอีกมาก

เราปฏิเสธไม่ได้ว่า อดีตของผู้คนที่ประกอบกันขึ้นเป็นพลเมืองของชาติไทยนั้นมีความหลากหลายมาก ทั้งในทางการเมือง, วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ เช่น อาจเคยสังกัดในรัฐที่ต่างกัน ด้วยเหตุดังนั้นจึงเคยมีความภักดีทางการเมืองที่ต่างกัน (ทั้งนี้ยังไม่นับ “หัวเมือง” ซึ่งในแง่การปกครองภายในก็เกือบจะเป็นแคว้นหนึ่งที่เป็นอิสระจากราชธานี) ในสภาพผลประโยชน์และที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของรัฐต่างๆ ที่ไม่เหมือนกัน ประสบการณ์ในอดีตของผู้คนในรัฐและแคว้นแคว้นต่างๆ เหล่านี้จึงไม่อาจร่วมอยู่ในความทรงจำร่วมกันได้ง่ายๆ

ปัญหา คือเราจะพูดถึงประวัติศาสตร์แห่งชาติที่มีแก่นของเรื่องอันหนึ่งอันเดียวกันของผู้คนและประสบการณ์อันหลากหลายนี้ได้อย่างไร โดยไม่ตัดตอนเอาเฉพาะเมื่อเริ่มเกิด “ชาติ” ซึ่งมีอายุเพียงประมาณ 1 ศตวรรษมานี้เอง เพราะอดีตนับเป็นพื้นป็นของผู้คนในอาณาบริเวณนี้ย่อมมีความสืบเนื่องกับชาติไทยอย่างปฏิเสธไม่ได้

ข้อเสนอของผู้เขียนก็คือมีประเด็นสำคัญอยู่อย่างน้อย 2 ประเด็น ในอดีตอันยาวไกลของผู้คนที่เป็นบรรพบุรุษของคนไทย

ปัจจุบันที่เราสามารถมองเห็นความสอดคล้องกัน (compatibility) หรืออย่างน้อยก็มองเห็นความที่อาจเปรียบเทียบกันได้ (comparability)

ประเด็นแรก ก็คือการตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมด้วย เทคโนโลยีและการจัดการทางสังคมที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ และในแต่ละยุคสมัย เช่น กระทบต่อการจัดการด้านแรงงานในระดับต่างๆ, การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร, “อุดมการณ์”ที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับการจัดการทางสังคม ฯลฯ เป็นต้น

ประเด็นที่สอง สิ่งที่เชื่อมโยงผู้คนในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันให้เข้ามาสัมพันธ์กัน-ใกล้ชิดบ้างห่างบ้าง-คือการแลกเปลี่ยน ทั้งการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและการค้า มีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้เกิดความจำเป็นต้องแลกเปลี่ยนกัน

ยิ่งกว่านี้การแลกเปลี่ยนดังกล่าวก็ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะชุมชนที่อยู่ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยเท่านั้น แท้จริงแล้วพรมแดนของประเทศไทยปัจจุบันไม่มีความหมายอะไรในอดีต เส้นทางคมนาคม ทั้งทางน้ำและทางบก ตลอดจนปัจจัยอื่นๆ เช่น สงคราม, อำนาจทางการเมือง, เกียรติยศของเมืองศูนย์กลาง, ศูนย์กลางการจาริกแสวงบุญ, การอพยพโยกย้าย, ฯลฯ ล้วนทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน ทั้งวัฒนธรรมและสินค้าทั้งสิ้น

นอกจากนี้ไม่ควรลืมปัจจัยอันสลัซซึบซ้อนกว่านั้น เช่น ความทรงจำถึงศูนย์กลางที่เป็นอุดมคติ ทำให้จินตนาการของผู้คนถึงชุมชนของตนเองมีศูนย์กลางที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างกว้างขวาง ดังที่นครเวียงจันทน์เคยเป็นศูนย์กลางในอุดมคติของชาวลาวทั้งสองฝั่งโขง แม้ว่าในช่วงหนึ่งเวียงจันทน์ถูกเผาทำลายไปจนแทบจะกลายเป็นเมืองร้างก็ตาม

ประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของผู้คนที่อยู่ในประเทศไทย แท้จริงแล้วก็เป็นส่วนหนึ่งที่แยกไม่ออกจากประวัติศาสตร์ของภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การติดต่อแลกเปลี่ยนดังที่กล่าวนี้เกิดขึ้นท่ามกลางกระแส ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดในภูมิภาค นับตั้งแต่การอพยพของ ผู้คนจากนอกภูมิภาคเข้ามา การตั้งหลักแหล่งและค้าขายแลกเปลี่ยน ภายในภูมิภาคตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มาจนถึงความสัมพันธ์ กับอารยธรรมใหญ่คืออินเดียและจีน จนกระทั่งอารยธรรมตะวันตก ล้วนมีผลกระทบในหลายลักษณะต่อท้องถิ่นต่างๆ ของภูมิภาค

ฉะนั้นประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทย แม้ต้องมีศูนย์กลางของ เรื่องราวคือผู้คนที่กลายมาเป็น“คนไทย”ในชาติไทยปัจจุบัน แต่ควร ดำเนินเรื่องภายในกรอบของประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่โยงใยทั้ง“คนไทย”ด้วยกันเอง และ คนชาติอื่นๆ ในภูมิภาค (หรือแม้ในโลก) อย่างแยกออกจากกันไม่ได้

ประวัติศาสตร์แห่งชาติของโลกยุคปัจจุบัน ต้องไม่ทำให้เกิด ลำนึกแบบ“บ้านนอก” (parochial) แต่ควรทำให้พลเมืองสำนึกถึง สถานะของชาติในโลกกว้างไปพร้อมกันด้วย ยิ่งกว่านี้ประวัติศาสตร์ ไทยที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับส่วนอื่นๆ ของภูมิภาคกับของโลกยังน่าจะ เป็นจริงมากกว่า หรืออย่างน้อยก็ทำให้อธิบายอดีตได้สอดคล้องกับ หลักฐานได้มากขึ้น

หัวข้อสำคัญที่ควรเป็นแกนกลางของประวัติศาสตร์แห่งชาติ คือ

(1) การตั้งถิ่นฐานของผู้คน นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ถึงยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น (2) การเข้ามาของอารยธรรมใหญ่ คือ อินเดียและจีน (3) ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ 13

(4) ยุคสมัยของการค้า (คริสต์ศตวรรษที่ 15-17) (5) ประเทศไทย
ก่อนสมัยใหม่ (6) รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม (7) การปฏิวัติ
2475 และกำเนิดรัฐประชาติไทยในทางทฤษฎี (8) การปฏิวัติ 14
ตุลาคม 2516

1. การตั้งถิ่นฐานของผู้คน นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ถึงยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น

การตั้งชุมชนและการทำมาหากิน ความเปลี่ยนแปลงในสมัย
หินใหม่ พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง (เช่นการเกิด
ชุมชนขนาดใหญ่ระดับเมือง) การค้าที่ขยายตัวขึ้นในบางบริเวณ
เนื่องจากความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น การถลุงเหล็ก และการหล่อ
สัมฤทธิ์หรือการหุงเกลือ เป็นต้น รวมทั้งการค้าทางทะเลซึ่งช่วยดึง
ให้ชุมชนที่อยู่ส่วนโนให้สัมพันธ์กันมากขึ้น

ในขณะเดียวกันก็เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมในขอบข่าย
ที่กว้างขวางทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น การกระจาย
ตัวของหม้อสามขา และกลองมโหระทึก ฯลฯ เป็นต้น

ฉะนั้น ก่อนหน้าที่ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดขึ้นกับอารยธรรม
ใหญ่คืออินเดียและจีนจะเริ่มขึ้น ได้มีพัฒนาการในระดับเมืองเกิด
ขึ้นแล้ว (หรืออาจถึงระดับรัฐด้วย) มีการค้าทั้งในส่วนโนและที่ติด
ชายฝั่ง กลายเป็นเครือข่ายที่แลกเปลี่ยนสินค้าและวัฒนธรรมกันเอง
กว้างขวางพอสมควร มีการอพยพเคลื่อนย้ายของประชาชนซึ่งช่วย
ทำให้แพร่กระจายวัฒนธรรมออกไปกว้างขวาง รวมทั้งการเปิดพื้นที่
ใหม่ๆ สำหรับการตั้งภูมิลำเนาด้วย

2. การเข้ามาของอารยธรรมใหญ่ คืออินเดียและจีน

มีผลกระทบต่อชุมชนระดับต่างๆ ในประเทศไทยหลายลักษณะ ทั้งเป็นผลโดยตรงและโดยอ้อม เช่น การสร้างสายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและการเมืองกับศูนย์กลางที่ได้รับอิทธิพลอินเดียอย่างเข้มข้น ในกัมพูชา, เมืองมอญ, ศรีวิชัยและรัฐบนคาบสมุทรมลายู และทวารวดี ฯลฯ เป็นต้น

2.1 พัฒนาการของรัฐในส่วนต่างๆ ของประเทศไทย อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ

รัฐที่สามารถเชื่อมต่อได้กับการค้าทางทะเลโดยตรง รัฐประเภทนี้จะมีพัฒนาการที่ต่างกัน ขึ้นอยู่กับว่าจะมีฐานทางเกษตรเป็นกำลังด้วยหรือไม่ รัฐที่อยู่ในลุ่มน้ำขนาดใหญ่ย่อมเป็นที่ตั้งของประชากรหนาแน่นกว่า และมีเส้นทางคมนาคมไปถึงส่วนในของแผ่นดินได้กว้างขวางกว่ารัฐที่ตั้งตามชายฝั่งทะเลของคาบสมุทรมลายู

รัฐซึ่งตั้งในที่ราบสูงค่อนข้างแห้งแล้ง และรัฐในหุบเขา ซึ่งมีลักษณะคล้ายกันตรงที่ว่า การกระจุกตัวของประชากรขนาดใหญ่ในทำเลที่สามารถควบคุมได้ทั่วถึงและรัดกุมทำได้ยาก หุบเขาย่อมมีที่ราบจำกัด ในขณะที่ที่ราบสูงค่อนข้างแห้งแล้ง ประชากรต้องกระจายตัวไปตามแหล่งที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกกว้างขวาง ยกแก่การควบคุมและเรียกประโยชน์จากแรงงานได้สะดวก

รัฐทั้ง 2 ประเภทนี้ย่อมมีพัฒนาการทางการเมือง, เศรษฐกิจ และสังคมที่ต่างกัน

2.2 การขยายตัวของการค้าโลก ทำให้มีพ่อค้าจากแดนไกลเดินทางเข้ามาสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น ทั้งประเภท

ของพ่อค้า, วัฒนธรรมที่พ่อค้าสังกัด และจำนวนของพ่อค้านักเดินทาง

บทบาทสำคัญของภูมิภาคนี้ในการค้าโลกก็คือ 1/ เป็นศูนย์กลางการค้าที่สินค้าจากจีนและอินเดียไปจนถึงตะวันออกกลางเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน 2/ เป็นแหล่งกำเนิดและส่งเข้าสู่ตลาดซึ่งสินค้าพื้นเมืองที่สำคัญ คือของป่า, ดินบุก, ตะกั่ว, และเครื่องเทศ และอาหารไม่สุ้มมากนักสำหรับตลาดภายในภูมิภาค

การขยายตัวของการค้าดังกล่าวทำให้เกิดการเชื่อมโยงกันของการค้าภายในระหว่างรัฐต่างๆ จึงมีการกระจายของวัฒนธรรมไปกว้างขวางกว่าอำนาจทางการเมืองของรัฐ ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้รัฐมีกำลังทั้งทางโคศรัพย์และกำลังคนเพิ่มขึ้น จนทั้งสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ให้เห็นได้สืบมาจนถึงทุกวันนี้

2.3 การไหลบ่าเข้ามาของวัฒนธรรมและเทคโนโลยีจากต่างแดน เช่น อินเดีย, กัมพูชา, มอญ และพม่า, อาหาร-เปอร์เซีย, และจีน นำมาผสมปนเปกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ก่อให้เกิดรูปแบบทางวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ความเข้มข้นของการรับและประยุกต์วัฒนธรรมต่างแดนมีมากในหมู่คนชั้นสูง ในขณะที่ค่อยๆ เจือจางลงมาจนถึงระดับประชาชนธรรมดาซึ่งไม่ค่อยมีโอกาสสัมผัสวัฒนธรรมต่างแดน

2.4 รัฐที่ได้ประโยชน์จากการค้าระหว่างประเทศมาก โดยเฉพาะที่มีฐานการเกษตรที่แข็งแกร่งของตนเอง พัฒนารูปแบบของรัฐที่อ้างความเป็นศูนย์กลางของจักรวาล สิ่งสมเกียรติยศของศูนย์กลางด้วยสิ่งก่อสร้างมโหฬารและพิธีกรรมที่โอ้อ่า

อำนาจทางวัฒนธรรมของศูนย์กลางเหล่านี้ อาจแพร่หลายไปได้กว้างไกล โดยรัฐอื่นๆ รับเอาวัฒนธรรมของราชสำนักไปแสดงใน

ท้องถิ่นของตนเอง เกิดแบบแผนทางวัฒนธรรมที่กลายเป็นส่วนหนึ่งของอุดมคติที่รัฐในรุ่นหลังมักอ้างถึง ที่เกี่ยวข้องในประวัติศาสตร์ไทยคือเมืองพระนครในกัมพูชา, เมืองละโว้, อุทอง-นครชัยศรี, นครศรีธรรมราช ในประเทศไทย และมะตะรัมในชวากลาง

3. ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ในคริสต์ศตวรรษที่ 13

กระทบต่อความเป็นไปของภูมิภาคนี้อย่างมาก รวมทั้งของประเทศไทยด้วย

3.1 การเข้ามาของศาสนาฆราวาส ได้แก่ พระพุทธศาสนา เถรวาทสำนักลังกา และศาสนาอิสลาม

ความแตกต่างที่สำคัญของศาสนาทั้งสอง ก็คือแพร่กระจายไปถึงคนธรรมดาแม้ในชนบทห่างไกล เพราะมีผู้สอนศาสนาที่เป็นพระภิกษุหรือเป็นผู้รู้ที่เข้าไปถึงหมู่บ้าน หรือจัดตั้งองค์กรทางศาสนาในหมู่บ้านโดยตรง

ฉะนั้นศาสนาที่มีลักษณะฆราวาสดังกล่าว จึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการประสานสังคมที่มีความหลากหลายให้ลงรอยกันได้ อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน บทบาทของผู้ปกครองในฐานะผู้ปกป้องคุ้มครองศาสนายังมีความสำคัญทางการเมืองมากขึ้น

เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาก่อนหน้านี้ เมืองใหญ่ๆภายใต้พระราชอำนาจกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาศาสนาที่มีชื่อเสียงกว้างไกล ดึงดูดเอานักศึกษาจากดินแดนห่างไกลให้เข้ามาเรียนรู้ เช่น หริภุญไชย, เชียงใหม่, ละโว้, กรุงศรีอยุธยา, นครศรีธรรมราช และปัตตานี เป็นต้น

พัฒนาการขององค์กรศาสนาพุทธสำนักลังกากับอิสลามในประเทศไทยแตกต่างกัน

ในเขตที่พระพุทธศาสนาแพร่หลาย องค์กรศาสนารับการอุปถัมภ์และปกป้องโครงสร้างอำนาจภายในของตัวจากพระราชอำนาจเสียจนกระทั่งกษัตริย์ของรัฐต่างๆสามารถควบคุมดูแลองค์กรคณะสงฆ์

ได้ในระดับสูง

ตรงกันข้ามกับเขตที่ศาสนาอิสลามแพร่หลาย ศาสนาอิสลามไม่มีองค์กรศาสนาที่เป็นทางการ แต่ครูสอนศาสนาและผู้นำศาสนาอาจสร้างเครือข่ายของตนเองขึ้นได้ เช่น ศิษย์ของครูผู้มีชื่อเสียงอาจตั้งสำนักศึกษาของตนเองขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยต่างก็ถือว่าร่วมอยู่ในเครือข่ายของสำนักศึกษาศูนย์กลางของอาจารย์ ครูและผู้นำทางศาสนาได้รับการอุปถัมภ์โดยตรงจากชาวบ้าน (เหมือนพระภิกษุในชนบทของเขตพระพุทธศาสนา แม้กระนั้นก็ยังต้องอิงอาศัยแหล่งเรียนรู้จากศูนย์กลางการศึกษาซึ่งอยู่ภายในพระบรมราชูปถัมภ์อยู่ดี) จึงไม่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของสุลต่าน ในหลายครั้งก็มีบทบาทเป็นผู้ถ่วงดุลอำนาจของผู้มีอำนาจทางการเมืองด้วย ไม่ว่าจะ เป็นสุลต่านหรืออำนาจของคนนอกศาสนาที่เข้ามายึดครอง

3.2 นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา เรือเดินสมุทรชนิดใหม่คือสำเภาจีนเริ่มเข้ามามีบทบาทในการค้าทางทะเลมากขึ้น

คุณลักษณะของสำเภาจีนคือมีระวางบรรทุกสูง และโดยเปรียบเทียบแล้วแข็งแรงกว่าสำเภานชนิดอื่นที่ใช้กันในทะเลจีนและมหาสมุทรอินเดียในช่วงนั้น ผลก็คือทำให้สินค้าที่กินระวางบรรทุกสูงสามารถส่งไปยังแดนไกลได้มากขึ้น แม้ว่าการค้าสินค้าฟุ่มเฟือยยังมีความสำคัญในการค้าสืบมา แต่สินค้าที่กินระวางบรรทุกก็เข้ามามีสัดส่วนในการค้าทางทะเลเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

ในดินแดนที่เป็นประเทศไทย ซึ่งเคยเป็นผู้ผลิตของป่าที่สำคัญแห่งหนึ่งมาก่อนแล้ว ก็สามารถป้อนของป่าแก่การค้าทางทะเลได้หลากหลายชนิดมากขึ้น โดยเฉพาะสินค้าที่กินระวางบรรทุก เช่น ไม้ฝาง, หนังสัตว์, อาหาร, ผลเร็ว ฯลฯ เป็นต้น

ฉะนั้นการค้าทางบก (ที่อาศัยเส้นทางน้ำร่วมด้วย) น่าจะขยายตัวขึ้นพร้อมกันกับความแพร่หลายของสำเภากจีน เป็นผลให้ชุมชนที่ตั้งอยู่ในทำเลที่เป็นศูนย์กลางของเส้นทางการค้าภายในเช่นเชียงใหม่, แพร่, น่าน, สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย, พิษณุโลก, กำแพงเพชร, นครพนม, โคราช, ฯลฯ ตั้งตัวขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้าภายใน มีประชากรอพยพเข้ามาตั้งภูมิลำเนามากขึ้น และประสบความสำเร็จเรื่องมั่งคั่งในระดับหนึ่ง ในขณะที่เดียวกัน ก็เป็นแรงผลักดันให้รัฐที่สามารถติดต่อกับชายทางทะเลได้โดยตรง ซึ่งตั้งอยู่ชายฝั่งหรือใกล้ชายฝั่ง ขยายอำนาจไป ดุดจับสินค้าของป่าเหล่านี้

รัฐที่มีภูมิประเทศเอื้อต่อการมีฐานการเกษตรที่เข้มแข็ง ย่อมสามารถรวบรวมประชากรได้มากกว่า และในที่สุดก็ขยายอำนาจออกไปควบคุมศูนย์การค้าภายในที่อยู่ตอนบนได้ และขยายอำนาจไปควบคุมเมืองท่าในคาบสมุทรมลายู เพื่อป้องกันการแข่งขัน และผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการค้าทางทะเลของตน ไม่ว่ารัฐนั้นจะตั้งอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างหรือในลุ่มน้ำอิระวดี-สาละวินตอนล่างก็ตาม

3.3 การขยายตัวของภาษาไทยและภาษามลายู

ด้วยปัจจัยบางประการ ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ภาษาไทย-ไตเริ่มแพร่หลายมากขึ้นในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ปัจจัยสำคัญที่สุดน่าจะเป็นการค้าภายในดังที่กล่าวแล้ว เนื่องจากพวกไท-ไตตั้งภูมิลำเนาในหุบเขาขนาดเล็กมาก่อน เมื่อมีประชากรเพิ่มขึ้นจึงผลิตอาหารไม่พอ ต้องพึ่งพิงการค้าทางไกลเข้ามาช่วยในการดำรงชีพ ฉะนั้นจึงน่าจะมีบทบาทมากในการค้าภายในซึ่งเฟื่องฟูเพิ่มขึ้นในช่วงนี้ และทำให้ภาษาไทย-ไตกลายเป็นภาษากลางอย่างน้อยก็ในการค้าภายใน ประชาชนที่มีชาติพันธุ์อันหลากหลาย ทั้งที่อยู่ในที่ราบลุ่มหรือบนที่สูง

พอจะเข้าใจภาษาไทย-ไตได้ในระดับหนึ่ง

ส่วนภาษามลายูคงจะแพร่หลายในวงการค้าของภูมิภาคอยู่แล้ว เพราะประชาชนที่พูดภาษามลายูมีบทบาทในการค้าทางทะเลมาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์

ผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาสำนักลังกาคัดสินใจใช้ภาษาไทยเป็นภาษากลางสำหรับการเผยแผ่ อย่างน้อยในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งตอนบนและตอนล่าง จึงยิ่งทำให้ภาษาไทยกลายเป็นภาษากลางของคนหลากหลายชาติพันธุ์ในดินแดนแถบนี้มากขึ้น

ในอยุธยา ราชสำนักอาจใช้ภาษาเขมร แต่เมื่อไรที่เป็นเอกสารสำหรับอ่านกันในวงกว้างกว่าชนชั้นสูง เช่น โองการแข่งน้ำหรือกฎหมายหรือจารึกแสดงบุญญาบารมีของผู้สร้างศาสนสถาน ก็ใช้ภาษาไทย รวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวกับศาสนาด้วย เช่น จารึกที่เกี่ยวกับศาสนารวมไปถึงวรรณกรรมศาสนา เช่น มหาชาติคำหลวง เป็นต้น เช่นเดียวกับเวียงจันทน์, หลวงพระบาง และเชียงใหม่ ซึ่งผลิตกฎหมายในระยะเริ่มต้นด้วยภาษาไทย-ไตเช่นกัน

เช่นเดียวกับผู้เผยแผ่ศาสนาอิสลาม เพราะภาษามลายูถูกใช้อย่างกว้างขวางอยู่แล้ว ภาษามลายูจึงถูกนำมาใช้สำหรับการเผยแผ่ศาสนาเช่นกัน วรรณกรรมทางศาสนาซึ่งเขียนขึ้นในระยะแรกๆ แม้แต่ที่เขียนในรัฐที่ไม่ได้ใช้ภาษามลายูก็ยังคงเป็นภาษามลายู

ความสัมพันธ์กับศาสนาใหม่นี้ทำให้สถานะของภาษาทั้งสองสูงขึ้นในสังคม เพราะภาษาทั้งสองถูกนำไปใช้เขียนวรรณกรรมหลากหลายประเภทมากขึ้นนอกจากศาสนา จนทำให้ภาษาอื่นๆ ในคาบสมุทรมลายูและในดินแดนที่เป็นประเทศไทยถูกภาษาทั้งสองเข้าไปแทนที่ในแทบทุกเรื่อง

ศาสนามวลชนที่เหมือนกัน และการร่วมใช้ภาษากลางที่ใกล้

เคียงกันเช่นนี้ ทำให้เกิดภาพของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นในหมู่ประชากร ซึ่งในความเป็นจริงแล้วมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมอย่างสูง

4. ยุคสมัยของการค้า (คริสต์ศตวรรษที่ 15-17)

อันที่จริง ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นทำเลการค้าตลอดมา อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา การขยายตัวของการค้าของชาวยุโรปเข้ามาเอเชียโดยตรง เพิ่มปริมาณของการค้าและพ่อค้าทั้งภายในภูมิภาคด้วยกัน, ระหว่างภูมิภาคกับประเทศอื่นในเอเชีย และระหว่างภูมิภาคกับยุโรป

การค้าทางทะเลนำความมั่งคั่งมาสู่เมืองท่าอย่างมาก จนทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างศูนย์อำนาจใหญ่ๆที่เป็นเจ้าของเมืองท่าหรือระหว่างศูนย์อำนาจใหญ่กับเมืองท่าขนาดย่อมลงมา เพราะมีการอพยพของประชากรเข้าไปยังเมืองท่าต่างๆที่มีการค้ารุ่งเรืองจำนวนมาก จึงทำให้เมืองท่าเหล่านี้มีกำลังพอจะต้านทานการบุกกรุกเข้ามายึดครองของศูนย์อำนาจขนาดใหญ่ได้ ดังกรณีตัวอย่างของอยุธยากับปัตตานี หรือระหว่างอยุธยากับจตุรมุข (พนมเปญ) เป็นต้น ทั้งนี้ นับเป็นผลกระทบอย่างแรกจากยุคสมัยของการค้าที่มีต่อประวัติศาสตร์ของดินแดนที่เป็นประเทศไทย

ผลกระทบอย่างที่สอง คือวัฒนธรรมที่ล้นไหลตามกระแสการค้าจากแดนไกลเข้าไปสู่รัฐที่มีการค้าทางทะเลโดยตรง เพิ่มความหลากหลายมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็มีประชากรจากแดนไกลอพยพเข้ามาสู่รัฐที่มีการค้าทางทะเลโดยตรงหลากหลายชาติมากขึ้นไปอีก ที่สำคัญคือจีน, อาหรับ, อินเดีย, ญี่ปุ่นและยุโรป

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือเครื่องราชูปโภคและฉลองพระองค์ตามประเพณีของพระมหากษัตริย์ไทยนั้น หากพิจารณาแต่ละชิ้นก็จะเห็นต้นกำเนิดที่หลากหลายมาก และส่วนใหญ่ก็รับเข้ามาในสมัยนี้

ทั้งนี้ยังไม่พูดถึงปราสาทราชวังและวัดวาอารามในกรุงศรีอยุธยา และหัวเมืองใหญ่ การสร้างป้อมปราการก่ออิฐ อาวุธปืนและปืนใหญ่ ตลอดจนบรรยากาศทางสังคมโดยทั่วไปของเมืองที่เป็นตลาด ล้วนเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากจากยุคสมัยนี้ทั้งสิ้น

ความมั่งคั่งและกำลังของศูนย์กลาง เช่น อยุธยามีเพิ่มขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงในยุคนี้นี้อย่างยิ่ง จนทำให้โดยเปรียบเทียบแล้วอยุธยามีอำนาจเหนือหัวเมืองอย่างสิ้นเหลือ ระบบราชการซึ่งเริ่มพัฒนาขึ้นก่อนหน้าจะเข้าสู่ยุคสมัยนี้ ทำให้อุทยานมีความสามารถในการควบคุมหัวเมืองของตนได้มั่นคงมากขึ้น แม้จะเกิดความวุ่นวายทางการเมืองในส่วนกลางหลายครั้ง อยุธยาก็ยังสามารถรักษาหัวเมืองของตนไว้ได้สืบมา

อย่างไรก็ตาม ความมั่งคั่งดังกล่าวไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะศูนย์กลางขนาดใหญ่ที่สามารถทำการค้าทางทะเลได้โดยตรงเท่านั้น ศูนย์อำนาจที่อยู่ส่วนในของแผ่นดินซึ่งไม่อาจทำการค้าทางทะเลได้โดยตรง แต่ไม่ถูกรอบงำจากศูนย์กลางอื่น ก็อาจหาประโยชน์จากยุคสมัยของการค้าได้เช่นกัน เช่น เวียงจันทน์ ในยุคสมัยนี้ก็ประสบความสำเร็จมั่งคั่งและมีกำลังอำนาจที่ทัดเทียมกับศูนย์กลางใหญ่อื่นๆ จัตุรमुखเคยเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญในช่วงหนึ่ง

รัฐที่เล็กตามชายฝั่งอาจทำการค้าได้เองโดยตรง เช่น ปัตตานีและสงขลา ซึ่งต่างประสบความสำเร็จในการป้องกันตนเองจากการครอบงำของอยุธยา ผิดจากศูนย์กลางในอดีตทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนกลางและตอนเหนือ ต่างตกอยู่ภายใต้การครอบงำของอยุธยาหรือหงสาวดี-อังวะ ทำให้ไม่ได้รับประโยชน์จากยุคสมัยการค้าได้เต็มที่ และเสื่อมถอยกำลังลงตามลำดับ

5. ประเทศไทยก่อนสมัยใหม่

แม้ว่ายุคสมัยของการค้าจะสิ้นสุดลงในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 แต่เฉพาะพ่อค้าตะวันตกและญี่ปุ่นเท่านั้นที่ลดปริมาณการค้าของตนกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ลง พ่อค้าจีนและพ่อค้าพื้นเมืองยังคงทำการค้าต่อไป ตลาดสำคัญๆ กลับมาอยู่ในเอเชียโดยเฉพาะจีน

มีพ่อค้าจีนเข้ามาตั้งภูมิลำเนาในประเทศไทยตามเมืองท่าที่ค้าขายกับจีนเป็นจำนวนมาก ไม่เฉพาะอยุธยาเท่านั้น แต่รวมถึงบางปลาสร้อย, จันทบุรี, นครศรีธรรมราช, สงขลา และปัตตานี ฯลฯ ด้วย ชนชั้นปกครองตามเมืองท่าเหล่านี้ ได้ประโยชน์จากการค้าทางทะเลไม่น้อย ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในราชการของกรุงศรีอยุธยาและอาจได้ขึ้นเป็นเจ้าของในเมืองท่าเหล่านี้บางเมืองด้วย หรือมิฉะนั้นก็รับเป็นนายอากรให้แก่รัฐ

ช่วงสมัยนี้ มีพัฒนาการทางการเมืองที่สำคัญก็คือ เกิดการสร้างรัฐศูนย์กลางที่เข้มแข็งขึ้นใหม่ในกลุ่มน้ำใหญ่ 3 แห่ง ได้แก่ เวียดนาม (ตอนใต้ของกลุ่มน้ำแดง) บางกอก (แม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง) และอังวะ (แม่น้ำอิระวดี) มีการจัดระเบียบภายในให้ศูนย์กลางที่ทำให้สามารถควบคุมหัวเมืองและประเทศราชได้รัดกุมขึ้นทั้ง 3 แห่ง

ทั้ง 3 ศูนย์กลางนี้ประสบความสำเร็จในการแผ่อำนาจออกไปยังรัฐอิสระหรือกึ่งอิสระที่อยู่รายรอบได้กว้างขวาง เป็นผลให้เกิดสงครามแย่งชิงอำนาจกันระหว่างศูนย์กลางทั้ง 3 เพื่อแข่งขันอิทธิพลกันในรัฐเล็กๆเหล่านี้หลายแห่ง เช่น มะริด ตะนาวศรี เชียงใหม่ เวียงจันทน์ พนมเปญ รวมทั้งรัฐมลายูซึ่งบางกอกต้องเผชิญการขยายตัวของจักรวรรดิอังกฤษ

ในประเทศไทย การขยายอำนาจของส่วนกลางเข้าไปยังประเทศราชและหัวเมืองกระทำกันหลายรูปแบบ ในประเทศราชบางกอกสามารถทำให้การสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองต้องอยู่ภายใต้การยินยอมหรือแม้แต่การแต่งตั้งจากส่วนกลางอย่างค่อนข้างเด็ดขาดในหัวเมืองต่างๆ บางกอกมักจะทำให้อำนาจเวียนอยู่ในกลุ่มตระกูลที่ได้รับความไว้วางใจ ในขณะที่เดียวกันก็เรียกเก็บอากรและภาษีในอาณาบริเวณที่กว้างขวางขึ้นกว่าเดิม เช่น ขยายการเรียกเก็บทางข้าวไปจนถึงนครสวรรค์ เป็นต้น

บางกอกกลายเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญของการค้าในทะเลจีนตอนใต้ แม้บทบาทของการค้าส่งผ่าน (entrepot trade) จะลดความสำคัญลง แต่บางกอกก็เป็นแหล่งรับซื้อสินค้าจากจีนอยู่ไม่น้อย (เพราะเป็นศูนย์กลางที่กระจายสินค้าเข้าสู่ส่วนในของแผ่นดิน) ในขณะที่เดียวกันก็เป็นแหล่งส่งออกสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการในตลาดจีนที่สำคัญด้วย เช่น น้ำตาล, ของป่า, เครื่องสำเภา, พริกไทย, และข้าว ปริมาณไม่สู้มากนัก เป็นต้น

แม้ว่าของป่ายังเป็นส่วนหนึ่งของสินค้าออก แต่จำนวนของสินค้าที่ต้องผ่านการผลิตมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ที่เป็นไปได้เช่นนี้ก็เพราะการอพยพเข้าของชาวจีนจำนวนมากอย่างรวดเร็ว กลายเป็นแรงงานในสังคมที่ไม่มีแรงงานเสรี และริเริ่มธุรกิจขึ้นหลายอย่างในสังคมที่ขาดผู้บริหารทางธุรกิจ

นอกจากนี้ชาวจีนยังเริ่มกระจายไปตั้งหลักแหล่งทำมาค้าขายในหัวเมืองใหญ่ ทั้งที่เป็นเมืองท่า หรือเป็นแหล่งชุมนุมประชากรหนาแน่น ทั้งเพื่อค้าขายในการค้าทางทะเลและผลิตเหล้าหรือลัมปทานบ่อนการพนัน เป็นแรงงานในท่าเลที่มีกิจการลงทุนทำเหมือง ในขณะที่เดียวกันก็ชอกชอนทะเลหลวงนำเอาตลาดเข้าไปในชนบทห่าง

ไกลบางกอกมากขึ้นเรื่อยมา ฉะนั้นในขณะที่รัฐบาลขยายทางการเมืองของตนออกไปยังหัวเมือง คนจีนก็ได้สร้างตลาดที่เชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นไปพร้อมกัน อย่างน้อยก็ในภาคกลางและชายฝั่งภาคใต้ซึ่งการคมนาคมสะดวก

ขุนนางและเจ้านายเข้ามาหาผลประโยชน์จากการค้าอย่างมาก ทั้งเป็นเจ้าของสำเภาเอง, ร่วมทุนกับพ่อค้าจีน, หรือซูดริตการผลิตสินค้าของจีน

การผูกขาดการค้าที่ให้กำไรดีอันเป็นนโยบายของรัฐบาลไทยมาแต่โบราณจึงไม่ค่อยมีประโยชน์แก่พระคลังหลวงนัก ในบางช่วงรัฐบาลถึงกับไม่มีเงินสำหรับแจกเบี้ยหวัดในบางปี ต้องยืมเงินเจ้านายหรือขุนนางมาใช้ การค้าของสำเภาหลวงมีประโยชน์แต่เพียงการระบายส่วยซึ่งได้มาโดยไม่ต้องลงซื้อหาออกไป หากตีราคาแล้วกลับขาดทุนตรงกันข้ามการค้าสำเภาของเอกชน ทั้งที่เป็นพ่อค้าจีน, ขุนนาง และเจ้านาย กลับให้กำไรได้ดี

ฉะนั้น ในความเป็นจริงแล้วนโยบายผูกขาดการค้าของรัฐบาลไทย ไม่อำนวยความสะดวกให้แก่จริงมานานแล้วก่อนถูกยกเลิกไปในสนธิสัญญาเบาร์ริง เช่นเดียวกับระบบไพร่และทาส ก็เริ่มไม่เหมาะสมกับการใช้เป็นแรงงานในการผลิตทางเศรษฐกิจซึ่งเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้นตามลำดับ

การขยายอำนาจของส่วนกลางออกไป เป็นโอกาสให้กลุ่มตระกูลที่ได้ครองหัวเมืองใหญ่ขยายอิทธิพลและผลประโยชน์ของตนเช่นกัน เพราะหัวเมืองใหญ่เป็นตัวแทนในการเรียกเก็บ“ส่วย”(แรงงานและสินค้า)จากเมืองที่ขึ้นกับตัวส่งให้บางกอก ฉะนั้นจึงผลักดันให้เจ้าเมืองพากันไปจัดตั้งชุมชนต่างๆขึ้นเป็นเมือง แล้วขอให้บางกอกยอมรับว่าเป็นเมืองขึ้นของตน โดยเฉพาะในดินแดนชาย

ขอบ เช่น ในอิสานหรือรัฐมลายู ผลก็คือยิ่งทำให้การขยายอำนาจของส่วนกลางเป็นไปในแนวลี้กมากขึ้น (อย่างน้อยก็ในนาม nominally)

ฉะนั้นในช่วงสมัยนี้จึงจะพบว่ามี ความขัดแย้งระหว่างหัวเมืองใหญ่อยู่เสมอ เช่น ระหว่างสงขลา กับ นครศรีธรรมราช, ระหว่างโคราชกับเวียงจัน เป็นต้น บางครั้งถึงกับก่อให้เกิดศึกสงครามที่บางกอกอาจมองว่าเป็นการกบฏ ในขณะที่เดียวกันการแสวงหาประโยชน์ของเจ้าเมือง จากเมืองที่ขึ้นกับตัวก็อาจทำอย่างรุนแรงเสียจนเจ้าเมืองในประเทศราชหรือดินแดนที่เปิดใหม่เหล่านั้นไม่พอใจจนแข็งเมืองขึ้นจริงๆ ด้วย

ในส่วนประชากรทั่วไป ส่วนใหญ่แล้วยังอยู่ในเศรษฐกิจยังชีพ ถึงแม้การแลกเปลี่ยนสินค้าและแรงงานก็ยังทำในระบบเศรษฐกิจยังชีพ จึงไม่เป็นตลาดใหญ่สำหรับการค้ามากนัก

อย่างไรก็ตามการค้าที่ขยายตัวมากขึ้นก็กระทบต่อประชากรบางส่วน โดยเฉพาะที่อยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมซึ่งเชื่อมโยงกับเมืองท่าขนาดใหญ่ พันธะที่มีต่อรัฐคือถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้โดยตรงหรือเก็บส่วยส่ง และถูกเกณฑ์ไปรบในช่วงสมัยนี้ซึ่งเป็นยุคสมัยของสงครามและการปราบปรามบ่อยครั้งที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย

รัฐที่เกิดจากศูนย์กลางทั้ง 3 นี้ ซึ่งยังคงเป็นรัฐจารีต แต่เป็นรัฐด่านหน้าที่ต้องเผชิญกับจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 อำนาจที่มีอยู่เดิมถูกแทนที่-โดยตรงหรืออ้อม-ด้วยระบบอาณานิคมซึ่งตะวันตกสร้างขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็กลายเป็นแกนกลางของการรวมตัวกันขึ้นเป็นรัฐชาติในเวลาต่อมา

6. รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม

รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นแก่รัฐราชาธิราช ไทยในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19

สถานการณ์ดังกล่าวประกอบด้วย 2 ด้าน คือการขยายตัวของเศรษฐกิจเสรีนิยมซึ่งมีอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกผลักดัน (หรือจะมองว่าเป็นการเกิดขึ้นของกระบวนการโลกาภิวัตน์ครั้งที่ 1 ก็ได้) และการที่พระราชอำนาจถูกบดบังด้วยอำนาจของขุนนางส่วนกลางที่สืบตระกูลและสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงกันแน่นหนามากขึ้น

ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ช่วยแก้ปัญหาทั้งสองนี้ได้ในระดับหนึ่ง กล่าวคือในด้านหนึ่งทอนอำนาจของขุนนางด้วยการรวมอำนาจไว้ภายใต้การกำกับอย่างใกล้ชิดของราชบัลลังก์ อีกด้านหนึ่งคือประนีประนอมกับผลประโยชน์ของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมจนสามารถเสริมสร้างและรักษาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่สร้างขึ้นใหม่นี้ให้มั่นคงได้

ความเปลี่ยนแปลงที่กระทบต่อประชาชนในสมัยนี้ประกอบด้วย

6.1 การสร้างรัฐรวมศูนย์ ที่ลอกเลียนมาจากอาณานิคมของตะวันตกในเอเชีย เครื่องมือสำคัญที่จะทำให้บรรลุการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางได้ก็คือระบบราชการแบบใหม่, กองทัพประจำการ โดยทั้งสองอย่างนี้เกิดขึ้นได้จากการจัดการศึกษามวลชน ภายใต้การกำกับของรัฐ

ยังมีมิติอื่นๆของรัฐรวมศูนย์ซึ่งช่วยทำให้รัฐบาลกลางมีอำนาจเพิ่มขึ้น เช่น การคมนาคม และการพิมพ์, ตลาดที่เชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยการบุกเบิกและประกอบการของคนจีน, ความเป็นตัวแทนของเทคโนโลยีตะวันตกแต่ผู้เดียว โดยปราศจากคู่แข่ง,

ฯลฯ เป็นต้น

6.2 อำนาจของรัฐส่วนกลางซึ่งมีเพิ่มขึ้นถูกถ่วงดุลด้วยอำนาจสามอย่างคือ มหาอำนาจตะวันตก, ลีอ และข้าราชการ

อำนาจของมหาอำนาจตะวันตกมีผลต่อนโยบายภายใน เช่น การรักษาคนไว้ให้อยู่ใต้ร่มธงของสยาม ความพยายามที่จะหลีกเลี่ยงมิให้เกิดการแข็งข้อที่อาจกระทบผลประโยชน์ของตะวันตก หรือเป็นข้ออ้างให้ตะวันตกเข้ามาแทรกแซง ภารกิจของกองทัพประจำการที่สร้างขึ้นจำกัดอยู่ที่การรักษาความสงบเรียบร้อยภายใน (*Odre en Rust-Order and Peace* เหมือนในอาณานิคมโดยทั่วไป) ไม่ใช่การป้องกันประเทศจากภัยภายนอก ซึ่งฝากไว้กับการดำเนินนโยบายการทูตเป็นสำคัญ ฯลฯ

ลีอ โดยเฉพาะสิ่งพิมพ์ซึ่งอยู่นอกการกำกับของรัฐเกิดขึ้นอย่างช้าๆ และส่วนหนึ่งก็มีเจ้าของซึ่งไม่ได้อยู่ในบังคับสยาม หนังสือพิมพ์เริ่มเข้ามาแสดงความเห็นในด้านการบริหารกิจการของรัฐ และในต้นศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ก็เริ่มแสดงความเห็นคัดค้านหรือต่อต้านรัฐบาล หรือบุคคลบางคนในรัฐบาลมากขึ้น ทั้งหมดนี้สะท้อนการเติบโตของคนชั้นกลางในเมือง ซึ่งจะเริ่มเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการปกครองมากขึ้นตามลำดับด้วย

คนชั้นกลางกลุ่มใหญ่ที่สุดซึ่งเกิดขึ้นภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิคือข้าราชการ แม้ว่าราชบัลลังก์เป็นผู้ให้กำเนิดและฝึกหัดมาแต่ต้น แต่นี่คือกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษาและถูกฝึกให้ทำงานเฉพาะด้านในหน่วยราชการ (*specialists*) ความภักดีของเขาเริ่มเปลี่ยนจากการอุทิศให้แก่เจ้านายมาเป็นอุทิศให้แก่ภารกิจเฉพาะด้านที่ตนเองปฏิบัติ แต่กลับต้องเผชิญกับอภิสิทธิ์ของคนที่มีกำเนิดสูง และความไร้สมรรถภาพของผู้บังคับบัญชา ฉะนั้นในระยะยาวแล้ว ความขัด

แย่งระหว่างคนกลุ่มนี้กับระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ย่อมหลีกเลี่ยงได้ยาก ยิ่งระบบราชการขยายตัวขึ้น อำนาจต่อรองของข้าราชการก็ยิ่งเพิ่มขึ้น ความขัดแย้งในทำนองนี้ยังพบได้ในกองทัพเช่นเดียวกัน

ควรกล่าวไว้ด้วยว่า การขยายตัวของทัศนคติทางการเมืองแบบ “กระฎุมพี” อาจมีมากกว่าคนชั้นกลางในกรุงเทพฯ โดยอาศัยสื่อสิ่งพิมพ์, ครูที่ถูกส่งไปอยู่หัวเมืองตามการขยายตัวอย่างซ้ำๆ ของการศึกษามวลชน, การสื่อสารโดยส่วนตัวของคหบดีในชนบทที่เข้ามาเรียนหนังสือในเมือง, การติดต่อทางการค้าทั้งภายในและนอกประเทศ ฯลฯ ดังจะเห็นได้จากฎีการ้องทุกข์ของราษฎรซึ่งส่วนใหญ่มาจากชาวนา แต่ก็เสนอความเห็นเกี่ยวกับการบริหารจัดการสาธารณะอยู่เป็นประจำ

6.3 การถูกบังคับให้เปิดประเทศและกำหนดบทบาทให้เป็นผู้

ผลิตข้าวป้อนอาณานิคมตะวันตก ทำให้การทำนาในเชิงพาณิชย์ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในระยะแรกยังกระจุกอยู่ในพื้นที่ราบซึ่งเปิดขึ้นใหม่ใกล้กรุงเทพฯ แต่ต่อมาก็ขยายไปสู่หัวเมืองตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวกขึ้นสำหรับการขนข้าวมาสู่โรงสีและท่าเรือ แม้ว่าชาวนาส่วนใหญ่ยังไม่ได้เลิกการทำนาเป็นส่วนหนึ่งของการเกษตรเพื่อยังชีพ แต่การทำนาเพื่อมุ่งป้อนตลาดมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นในกิจกรรมของชาวนาที่สามารถเข้าถึงตลาดได้

ผลก็คือตลาดที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันค่อยๆ เกิดขึ้นในประเทศไทย ซึ่งไม่เคยมีตลาดในลักษณะนี้มาก่อน ในบางส่วนของภาคอีสานซึ่งไม่ได้ปลูกข้าวเพื่อป้อนตลาดก็มีการเลี้ยงงัวควายเพื่อต้อนลงมาขายยังท้องที่ภาคกลางซึ่งมีการผลิตข้าวป้อนตลาดอย่างเข้มข้น ชาวอีสานอีกจำนวนหนึ่งอพยพย้ายถิ่นชั่วคราวเพื่อมารับจ้างทำนาในภาคกลางบางฤดู ในขณะที่พ่อค้าชาวจีนนำเอาสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคเข้าไปขายแก่หมู่บ้านชาวนาที่ได้เงินจากการขายข้าว

6.4 ตลาดที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน, การศึกษาและระบบราชการซึ่งสร้างคนชั้นกลางที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน, ระบบบริหารที่รวมศูนย์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์, และข่าวสารข้อมูลจากภายนอกซึ่งกระจายไปยังคนชั้นกลาง ทำให้เกิดสำนึกเกี่ยวกับชาติขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย โดยเฉพาะในหมู่คนชั้นกลางในเมือง

ผู้นำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์พยายามช่วงชิงการนำกระแสชาตินิยม เพื่อให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ครอบครองพื้นที่ในความเป็นชาติในฐานะแกนกลางไว้สูงสุด

ในแง่หนึ่งก็ประสบความสำเร็จ เพราะอำนาจการเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลของระบอบย่อมมีเหนือฝ่ายอื่นเป็นธรรมดา แต่ก็ทั้งความไม่ลงรอย (contradictions) ไว้ในชาตินิยมแบบราชาธิปไตยมากที่สุด และความไม่ลงรอยดังกล่าวนี้เองที่นักปฏิวัติชาตินิยมรุ่นแรกๆ ใช้เพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ประชาธิปไตย ไม่ว่านักปฏิวัติเหล่านั้นจะเชื่อในประชาธิปไตยมากน้อยเพียงไรก็ตาม

6.5 ความไม่ลงรอยภายใน (internal contradictions) ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม

นอกจากความไม่ลงรอยที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังมีความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนำของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างสูง จนกระทั่งสมรรถภาพในการนำแทบจะไม่เหลืออยู่เลย เพราะไม่อาจตัดสินใจไปในทางใดทางหนึ่งได้ในเรื่องสำคัญๆ หลายเรื่อง

ในขณะที่ผู้นำปลุกใจให้เสียสละเลือดเนื้อเพื่อปกป้องประเทศชาติ แต่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิก็กลับอาศัยอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกในการสร้างความมั่นคงแก่ระบอบ (ดังจะเห็นได้ว่า ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ความพยายามของกองทัพที่จะพัฒนาสมรรถนะของตนเองในการที่จะมีกำลังรบที่พอจะต่อสู้กับอาณานิคมของมหา

อำนาจได้ ไม่ได้รับการสนับสนุนจากระบบอย่างยั่งยืน)

สัดส่วนของงบประมาณเพื่อผดุงความโอ้อ่าของราชสำนักสูงมากอย่างที่ระบบราชการไม่อาจรับได้ แต่ในขณะเดียวกันความโอ้อ่าของราชสำนักเป็นส่วนหนึ่งในการแสดงสิทธิธรรมของพระเจ้าแผ่นดินในวัฒนธรรมโบราณ ซึ่งระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ใช้เป็นฐานทางวัฒนธรรมของตนส่วนหนึ่ง (พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามไม่อาจมีปีเตอร์ หรือเฟรเดอริคมหาราชได้)

7. การปฏิวัติ 2475 และกำเนิดรัฐประชาชาติไทย ในทางทฤษฎี

รัฐธรรมนูญทำให้ประชาชนไทยเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย เป็นครั้งแรก และนับตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน หลักการข้อนี้เป็นที่ยอมรับอย่างน้อยโดยทางทฤษฎีเสมอมา

ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่ารัฐประชาชาติไทยถือกำเนิดขึ้นครั้งแรกในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 เนื้อหาของความเป็นชาติอาจไม่ปรากฏมากไปกว่าคำประกาศในรัฐธรรมนูญ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าเนื้อหาในขยายตัวออกไปเรื่อยๆ ในสำนึกของผู้คนและความเป็นจริง ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การขยายตัวของสำนึกเรื่องชาติ และความเป็นชาติ ที่เชื่อมโยงกับชีวิตคนคือประสบการณ์ร่วมกันที่สำคัญของประชาชนไทยในยุคใหม่นี้

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญภายใต้รัฐประชาชาติไทยมีอยู่ 3 ด้าน คือสำนึกเกี่ยวกับชาติ, การขยายตัวของระบอบประชาธิปไตย, และเศรษฐกิจทันสมัย(ที่ไม่พัฒนา)

7.1 สำนึกเกี่ยวกับชาติ

7.1.1 การขยายตัวของการสื่อสารคมนาคมแผนใหม่ รวมทั้งการศึกษา ซึ่งไม่เท่าเทียมกันในแต่ละส่วนของประเทศ ฉะนั้นจึงให้ผลต่อประชาชนช้าเร็วและเข้มข้นต่างกัน

ในบรรดาความสำเร็จของคณะราษฎร เห็นจะไม่มีสิ่งใดที่สำคัญยิ่งไปกว่าการขยายการศึกษามวลชน มีการเปิดโรงเรียนใหม่ๆ ไปตามชนบททางไกลจำนวนมากหลัง พ.ศ. 2475 พ.ร.บ.การศึกษาภาคบังคับซึ่งออกในสมัยสมบูรณาญาสิทธิที่มีผลในทางปฏิบัติเป็นครั้งแรก

แรก นอกจากโรงเรียนเป็นผู้สอนความรู้ที่ส่วนกลางเลือกสรรแล้ว โรงเรียนในประเทศไทยยังถูกใช้เป็นสนามสำหรับการรณรงค์เชิงนโยบายของรัฐบาลกลางด้วย ในขณะที่สื่อสิ่งพิมพ์ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว พร้อมกันไปกับการขยายตัวของวิทยุกระจายเสียง ซึ่งอยู่ในมือของรัฐบาลแต่ผู้เดียว

7.1.2 รัฐได้ใช้เครื่องมือสื่อสารคมนาคมเหล่านี้ไปในการสร้างสำนึกชาตินิยม แต่น่าเสียดายที่ “ชาตินิยม” ของรัฐหลัง 2475 เป็น “ชาตินิยม” เดียวกับของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นั่นคือไม่ให้ความสำคัญแก่ความเป็นเจ้าของ “ชาติ” ร่วมกันของพลเมือง เท่ากับการทำให้ชาติเข้มแข็งทางการเมืองและเศรษฐกิจภายใต้รัฐบาลกลาง

ฉะนั้น ชาตินิยมไทยจึงไม่เอื้อต่อระบอบประชาธิปไตยแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม กลับเป็นเครื่องมือลิดรอนสิทธิเสรีภาพและการมีส่วนร่วมในการปกครองของประชาชน เพื่อบรรลุเป้าหมายของ “ชาติ” ซึ่งไม่มีประชาชนเป็นศูนย์กลาง

กระแสชาตินิยมโดยรัฐเช่นนี้ ดำรงอยู่สืบมาและขยายตัวไปตามการขยายตัวของการศึกษามวลชน และสื่อสมัยใหม่ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ, การเมืองและสังคมซึ่งเกิดจากมหาสงครามเอเซียบูรพา, สงครามเย็น, และนโยบายพัฒนาอันเนื่องมาจากโลกาภิวัตน์ที่เข้มข้นขึ้น รวมทั้งการกลับมามีบทบาทนำของสถาบันพระมหากษัตริย์ มีผลกระทบต่อสำนึกชาตินิยมไม่สู้จะมากนัก

ในขณะเดียวกัน “ชาติ” เข้ามามีบทบาทในชีวิตของคนมากขึ้น เช่น บรรยากาศใหม่ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ทำให้แต่ละคนเข้าไปเชื่อมโยงกับโลกภายนอกได้โดยผ่าน “ชาติ” เช่น ไม่มีคนได้ร่วมมหาอำนาจอีกต่อไป ความปลอดภัยในธุรกิจหรือการติดต่อสัมพันธ์ใดๆ ที่บุคคลพึงมีกับต่างชาติ เกิดจากสนธิสัญญาที่ชาติทำ

กับชาติอื่น ทำให้ชาติกลายเป็นส่วนสำคัญในการสัมพันธ์กับโลกภายนอกของชีวิตประชาชนไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

7.1.3 เพราะสำนึกชาตินิยมที่ไม่เอื้อให้เกิดรัฐประชาชาติที่เป็นประชาธิปไตยเช่นนี้ จึงทำให้มีความไม่ลงรอยในความเป็นชาติหลายประการ เช่น การที่ไม่สามารถผนวกเอาชนส่วนน้อยเข้ามาเป็นพลเมืองอันสมบูรณ์ของชาติได้ ความมั่นคงของชาติถูกนิยามให้แคบลงเพียงการสืบต่อระบบอำนาจที่มีอยู่ ทำให้การพัฒนาทางการเมืองเป็นไปได้ยากและมักต้องอาศัยความรุนแรงทางการเมืองเสมอ นับตั้งแต่การเปลี่ยนรัฐบาลด้วยรัฐประหารซึ่งเกิดขึ้นบ่อย หรือการสังหารหมู่ปราบปรามประชาชน หรือการที่พรรคการเมืองต้องติดอาวุธและใช้ยุทธวิธีสู้รบ เป็นต้น

ในด้านเศรษฐกิจ ความไม่เท่าเทียมกันทางการเมืองเช่นนี้ สะท้อนออกมาให้เห็นได้ชัดเจนในนโยบายพัฒนาซึ่งทำให้เกิดการกระจุกตัวของรายได้มากขึ้น ทำให้การพัฒนาไม่เพิ่มขีดความสามารถของประชาชนในทางเศรษฐกิจหรือทางอื่นใด ประเทศไทยจึงหลีกเลี่ยงสถานะพึ่งพอย่างหนักในเศรษฐกิจ-สังคมโลกาภิวัตน์ไม่ได้ ในขณะเดียวกันการพัฒนาซึ่งสร้างคนชั้นกลางขึ้นจำนวนมาก แต่ไม่สามารถเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้แก่คนที่ได้เปลี่ยนสถานะทางเศรษฐกิจ, ความคาดหวังในชีวิตและระดับการศึกษาไปเสียแล้วได้

7.2 ประเทศไทยยุคพัฒนา

7.2.1 อุดมการณ์การพัฒนาซึ่งริเริ่มผลักดันโดยองค์กรโลกาภิวัตน์และมหาอำนาจตะวันตก ได้กลายเป็นอุดมคติใหม่ที่คณะรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ใช้เป็นความชอบธรรมที่จะยกเลิกสถาบันประชาธิปไตยทั้งหมดของประเทศลงหมด และดำเนินการปกครองด้วยการยึดอำนาจไว้ในมือตนเองและบริวารต่อมาอีก

16 ปี และด้วยเหตุดังนั้นอุตสาหกรรมพัฒนาจึงฝังแน่นอยู่ในระบบราชการและสังคมไทยอย่างแน่นแฟ้นสืบมาจนถึงทุกวันนี้

การพัฒนาในความหมายนี้ คือการเพิ่มรายได้(ที่เป็นตัวเงิน)ให้แก่ประชาชน โดยการส่งเสริมและผลักดันให้การผลิตทั้งหมดของประชาชนกลายเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ รัฐมีหน้าที่สองประการ คือ หนึ่งอำนวยความสะดวกให้เกิดโครงสร้างพื้นฐานของการผลิต ไม่ว่าจะเป็นถนน หนทาง, แหล่งพลังงาน, หรือเขื่อนชลประทาน ฯลฯ และสองใช้อำนาจรัฐออกกฎหมายหรือใช้กำลังในการทำให้การผลิตและการดำเนินธุรกรรมทางเศรษฐกิจเป็นไปตามเป้าประสงค์ของรัฐอย่างเด็ดขาด

7.2.2 ในระบอบที่ไม่เปิดโอกาสให้มีการต่อรองจากกลุ่มใดกลุ่มที่สามารถเข้าถึงอำนาจได้ย่อมมีส่วนร่วมในการวางข้อกำหนดทางกฎหมาย และมาตรการของรัฐเป็นธรรมดา และผู้มีอำนาจย่อมใช้อำนาจนั้นไปในการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับกลุ่มผลประโยชน์ที่เข้าถึงได้เป็นธรรมดาเช่นกัน

ด้วยเหตุดังนั้นกฎหมายและมาตรการของรัฐในนโยบายพัฒนาจึงเอื้อต่อการเอาตัวเอาเปรียบประชาชนส่วนใหญ่ เช่น การห้ามนำออกวัตถุดิบที่อุตสาหกรรมซึ่งได้รับการส่งเสริมต้องการใช้ ทำให้ราคาพืชผลชนิดนั้นตกต่ำลง หรือการนำเอาทรัพยากรที่ประชาชนใช้อยู่แปรไปเป็นแหล่งผลิตพลังงาน หรือใช้ในเชิงพาณิชย์อื่นๆ ในขณะที่เกษตรกรซึ่งเป็นอาชีพของประชาชนส่วนใหญ่ไม่ได้รับการพัฒนาผลผลิตทางด้านการเกษตรซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาลเกิดจากการเปิดพื้นที่ใหม่ในเขตป่าโดยอาศัยเครื่องจักรกล แต่ไม่มีการเพิ่มผลผลิตต่อไร่แต่อย่างใด ในขณะที่ราคาพืชผลก็ผันผวนไปตามราคาตลาด หรือราคาที่ถูกบิดเบือนจากนโยบายของรัฐเอง (เช่น การเก็บค่าพรีเมียมข้าว) การสูญเสียฐานทรัพยากรและหนี้สินการ

เกษตรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

ผลของการพัฒนากระจายไปถึงคนอย่างไม่เท่าเทียมกัน มีความแตกต่างกันอย่างมากระหว่างภาคทางเศรษฐกิจและภาคทางภูมิศาสตร์ต่างๆ (sectorial and regional) ฉะนั้นจึงก่อให้เกิดความยากลำบากแก่ประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งไร้อำนาจทางการเมือง

นอกจากนี้ก็ไม่น่าประหลาดใจอย่างที่ ผู้นำของระบอบเผด็จการทหารทุกคนใน 16 ปีนี้ ล้วนถูกรัฐบาลในภายหลังประกาศยึดทรัพย์ เพราะไม่สามารถบอกแหล่งที่มาของทรัพย์สินตนเองได้ครบถ้วนทั้งสิ้น

7.2.3 และก็ไม่น่าประหลาดใจแต่อย่างใด ที่ฝ่ายที่เลือกต่อต้านระบอบเผด็จการด้วยกำลังอาวุธในนามของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงนี้

ประชาชนผู้ได้รับความเดือดร้อนไม่มีทางเลือกอื่นในทางการเมืองที่จะต่อรองเชิงนโยบายกับรัฐซึ่งเอียงข้างฝ่ายทุนที่สามารถเข้าถึงอำนาจได้ อีกทั้งต้องเผชิญการกดขี่ของเจ้าหน้าที่รัฐ จึงเข้าร่วมกับกองกำลังติดอาวุธของพรรคคอมมิวนิสต์ หรือในกรณีภาคใต้ของกลุ่มแข็งข้อของประชาชนชาวมลายูมุสลิม

การเคลื่อนไหวด้วยกองกำลังติดอาวุธของ พคท. ซึ่งดำเนินสืบเนื่องมาจนถึงปลายทศวรรษ 1970 เป็นความสูญเสียครั้งใหญ่ในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของไทย ก่อให้เกิดความสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินจำนวนมากทั้งสองฝ่าย

7.2.4 อย่างไรก็ตาม ยุคพัฒนาทำให้เกิดการขยายตัวของคนชั้นกลางในสังคมไทยอย่างรวดเร็ว เมื่อฐานทรัพยากรทางการเมืองการเกษตร ร่อยหรอลงเพราะนโยบายรัฐ การทำเกษตรหมายถึงการมีชีวิตที่ทุกข์ยากแสนสาหัส จึงเป็นธรรมดาที่ประชาชนโอนทรัพย์สินของตนมาสู่

การลงทุนเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน พร้อมกันไปกับการขยาย การศึกษาออกไปในพื้นที่ต่างๆ ของรัฐบาลเผด็จการทหาร เพื่อสร้าง บุคลากรที่จำเป็นในการพัฒนา ทำให้มีผู้สำเร็จการศึกษาระดับต่างๆ เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

พร้อมกันไปกับนั้น อาชีพในเมืองโดยเฉพาะในภาคบริการและ อุตสาหกรรมก็ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ส่วนหนึ่งเพราะนโยบายส่งเสริม อุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า อีกส่วนหนึ่งเพราะการใช้จ่าย ของกองทัพสหรัฐในระหว่างสงครามเวียดนาม

การขยายตัวในสองส่วนนี้ช่วยรองรับผู้ที่จบการศึกษาได้ไม่น้อย ในขณะที่เป็นหมอนกันกระแทกให้แก่การล่มละลายในภาคเกษตร ในชนบทไปพร้อมกัน

7.2.5 การเกิด“ชนชั้น”ใหม่ในยุคพัฒนา คือคนชั้นกลางและ กรรมชีพ เปลี่ยนโฉมหน้าของสังคมไทยไปอย่างมาก แต่คนในสอง กลุ่มนี้กลับไม่มีพื้นที่ทางการเมืองเลย ระบบเผด็จการทหารจึง กลายเป็นความไม่ลงรอยกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปมากขึ้นทุกที ละก่อนให้เห็นในความแตกร้างภายในอย่างหนักของกลุ่มอำนาจเอง

ในที่สุดระบบนี้ก็พังทลายลงด้วยการลุกฮือของประชาชนใน เขตเมืองในการปฏิวัติ 14 ตุลาคม 2516

8. การปฏิวัติ 14 ตุลาคม 2516

การลุกฮือขึ้นของนักศึกษาและประชาชนในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 เพื่อโค่นล้มเผด็จการทหาร นับเป็นการเคลื่อนไหวของมวลชน ครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย มีผลให้ปิดฉากสภาวะสองอย่างในการเมืองไทย

8.1 เผด็จการทหาร นับจากนั้นเป็นต้นมา ไม่มีเผด็จการทหารที่ตั้งมั่นอย่างยั่งยืนในประเทศไทยอีกเลย แม้ว่ากองทัพยังมีบทบาททางการเมืองอย่างเข้มแข็งหลัง พ.ศ. 2519 ต่อมาอีกกว่าหนึ่งทศวรรษ แต่การรัฐประหารของกองทัพทุกครั้งต่างต้องให้สัญญาว่าจะมีการรื้อฟื้นระบอบรัฐสภากลับคืนมาโดยเร็ว

นอกจากนั้น ผู้นำกองทัพเองกลับไม่สามารถเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ ต้องเลือกสรร หรือยอมรับพลเรือนให้เป็นผู้นำรัฐบาล ผู้นำกองทัพที่พยายามจะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี กลับถูกประชาชนคนชั้นกลางในเขตเมืองลุกขึ้นประท้วงขับไล่ จนในที่สุดต้องยอมลาออกจากตำแหน่ง แม้ได้มีการสังหารหมู่ประชาชนในท้องถนนไปแล้วอย่างเหี้ยมโหดใน พ.ศ. 2535

แม้ว่าสถานะของกองทัพในการเมืองไทยยังเป็นพลังที่ไม่อาจมองข้ามได้ แต่ไม่มีวันที่กองทัพจะสามารถเข้ามาคุมอำนาจทางการเมืองได้อย่างเด็ดขาดเหมือนอย่างที่เคยในระหว่างสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม, หลังการรัฐประหาร 2490, หรือเผด็จการสฤษดิ์-ถนอม-ประภาสอีกเลย

ในทางตรงกันข้าม อาจกล่าวได้ว่าการปฏิวัติ 14 ตุลา เปิดฉากทางการเมืองให้คนชั้นกลางเข้ามามีความสำคัญในการเมืองเมืองไทย ร่วมกับระบบราชการ และค่อยๆ บดบังความสำคัญของระบบ

ราชการในการเมืองลงไปเรื่อยๆ การเมืองจึงเปิดทางให้ทุนทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติยิ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วมากขึ้น เพราะทุนสามารถเข้าถึงอำนาจรัฐได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านระบบราชการอย่างที่เคยเป็นมาในสมัยเผด็จการทหารอีกต่อไป ความมั่นคงของระบอบรัฐสภาซึ่งมีเนื้อหาสำคัญคือการเลือกตั้งจึงเกิดจากการเข้ามาสู่เวทีการเมืองของคนชั้นกลางและทุน

8.2 ปัจจัยที่กล่าวข้างต้นก็มีส่วนร่วมกับการสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนไป ทำให้การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของ พคท. ยุติลงในทศวรรษ 2520 การแย่งชิงอำนาจรัฐด้วยการจัดตั้งกองกำลังขึ้นต่อสู้กับฝ่ายรัฐจะไม่ปรากฏอีกเลย ยกเว้นแต่การต่อสู้เพื่อแบ่งแยกดินแดน ไม่ใช่การชิงอำนาจรัฐ แม้ว่าเวทีการเมืองไทยไม่ได้เปิดให้แก่ทุกฝ่ายอย่างเท่าเทียมกันนัก แต่ก็มีหวังว่าสามารถใช้หลักประกันในรัฐธรรมนูญ เพื่อผลักดันเปิดพื้นที่ทางการเมืองของฝ่ายที่ยังเข้าไม่ถึงได้มากกว่าสมัยเผด็จการ

ในแง่นี้ ความเคลื่อนไหวที่มีความสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือการเคลื่อนไหวของประชาชนระดับรากหญ้า บางส่วนอาจเคยมีประสบการณ์ทางการเมืองร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์มาก่อน บางส่วนได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนให้เคลื่อนไหวในทางเศรษฐกิจและขยายไปสู่การเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในเวลาต่อมา บางส่วนเรียนรู้จากสภาพการณ์ที่เผชิญอยู่ในสังคม

อย่างไรก็ตาม เวทีการเมืองไทยไม่ได้ตกอยู่ภายใต้การยึดครองอย่างเด็ดขาดของคนชั้นกลางในเมืองและทุน ยังมีคนหน้าใหม่ๆ เข้ามาเพิ่มมากขึ้น และที่น่าสนใจคือกลุ่มประชาชนระดับรากหญ้าที่จัดองค์กรของตนเองเข้ามาร่วมดำเนินการทางการเมืองด้วย

8.3 รัฐธรรมนูญฉบับปฏิรูปการเมือง

การขยายตัวของเวที่การเมืองดังที่กล่าวแล้ว ทำให้มีการผลักดันจากคนหลายกลุ่มให้ปฏิรูปการเมือง ในที่สุดก็ทำให้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ผ่านความเห็นชอบของสภาและประกาศใช้

รัฐธรรมนูญฉบับนี้พยายามตอบสนองจินตนาการทางการเมืองของคนหลายกลุ่ม ดังจะเห็นได้จากจุดมุ่งหมายของรัฐธรรมนูญ ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 3 ประการดังนี้

ก. ส่งเสริมและเปิดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน รวมถึงหลักประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่มีกลไกรองรับเพื่อป้องกันการละเมิดพอสมควร

ข. ตรวจสอบและถ่วงดุลฝ่ายบริหารด้วยวิธีที่คิดว่าน่าจะมีประสิทธิภาพมากขึ้น คือการตั้งองค์กรอิสระ

ค. ในขณะเดียวกัน พยายามให้ระบบการเมืองสร้างฝ่ายบริหารที่มีความมั่นคงมากขึ้น เพื่อจะได้สามารถบริหารงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

8.4 วิกฤตเศรษฐกิจใน พ.ศ. 2540 และความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมหลังจากนั้น (ไม่พร้อมจะเขียนมากกว่านี้)

8.5 สถานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ (ไม่พร้อมจะเขียนมากกว่านี้)

8.6 ปัญหาของระบอบประชาธิปไตยไทย (ไม่พร้อมจะเขียนมากกว่านี้)

(สามหัวข้อหลังที่ไม่พร้อมจะเขียนนี้ เสนอไว้เพราะเป็นหัวข้อที่ขาดไม่ได้ในการเข้าใจประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของไทย)